

Rovnost práv pro všechny!

Přístup lidí s mentálním postižením k právům
a spravedlnosti

Inclusion Europe

Inclusion Europe společně se svými 47 členskými organizacemi v 34 zemích usiluje o odstranění diskriminace :

- Anglie
- Belgie
- Bulharsko
- Česká Republika
- Dánsko
- Estonsko
- Finsko
- Francie
- Holandsko
- Chorvatsko
- Irsko
- Island
- Israel
- Itálie
- Kypr
- Litva
- Lotyšsko
- Lucembursko
- Maďarsko
- Makedonie
- Moldávie
- Německo
- Norsko
- Polsko
- Portugalsko
- Rakousko
- Rumunsko
- Rusko
- Řecko
- Slovensko
- Slovinsko
- Španělsko
- Švédsko
- Švýcarsko

Kontaktní adresy zúčastněných organizací, které pracovali na této publikaci můžete najít v příloze.

ISBN 2-87460-028-8

© Inclusion Europe, Brussels 2005

Titulní strana: "Downtown Bangkok"
Geraldine Mc Evoy and Mary Francis LEAHY, Ireland

Tato publikace obsahuje názory a stanoviska Inclusion Europe, které nemusí být shodné se stanovisky a názory Evropské Komise. Evropská Komise a Inclusion Europe nenesou žádnou odpovědnost za to, jak budou informace obsaženy v této publikaci použity.

Obsah

Předmluva.....	3
Shrnutí	5
1. Právní pomoc a zastupování	8
1.1 Úvod	8
1.2 Základní normy a obecné zásady	9
Oblast použití – respektování lidských práv	9
Jasně rozlišování mezi „uznáním člověka jakožto subjektu práva“ a “	
“právní způsobilostí	10
Subsidiarita, nutnost a proporcionalita	10
Důležitost celkového konceptu sociální podpory a právní ochrany	11
Co největší možné zachování způsobilosti	12
Spravedlivé a účinné řízení.....	13
Úloha pomocníků a zástupců v právních věcech	14
Zákroky v oblasti zdravotní péče.....	15
Odpovědnost a kontrola	15
1.3 Závěry a doporučení	16
Běžné nedostatky a chyby v členských zemích EU.	16
Návrhy k dalšímu vývoji	17
2. Přístup lidí s mentálním postižením k právům a spravedlnosti	19
2.1 Úvod	19
2.2 Obecné zásady a základní normy.....	20
Služby spojené se začleňováním lidí s postižením do společnosti	21
Nediskriminace	21
Obecná přístupnost.....	22
Obecná doporučení	23
2.3 Zlepšování dostupnosti veřejné správy	24
2.4 Zlepšování přístupu k právnímu systému	26
Překážky v přístupu ke spravedlnosti.....	26
Mezinárodní normy a dokumenty.....	27
Opatření ke zlepšení přístupu k právům a spravedlnosti	28
2.5 Lidé s mentálním postižením v systému trestního práva	32
Případová studie: Lidé s mentálním postižením v penitenciárním	
systému Španělska	35
2.6 Závěry	38

Předmluva

V Evropě se většina lidí s mentálním postižením nemůže plně účastnit normálního života společnosti. Zažívají vyloučení ze společnosti a diskriminaci a velmi často nemohou požívat práv a výhod, které plynou z plného občanství. Nedávná studie¹ Inclusion Europe rovněž dokazuje, že tito lidé často trpí chudobou a je mezi nimi mnoho nezaměstnaných, a to dokonce i ve srovnání s jinými skupinami postižených lidí.

Evropská unie a její členské státy tudíž nebudou úspěšné v boji proti chudobě a sociálnímu vyloučení v Evropě, pokud politické úsilí a praxe nebudou podporovat aktivní začlenění lidí s mentálním postižením do všech oblastí života. Rovný přístup k právům a spravedlnosti musí být úhelným kamenem této strategie.

Partneři projektu „Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením“ spolufinancovaní Evropskou komisí zkoumali a vypracovali strategie, které mohou podpořit lepší začlenění lidí s mentálním postižením do společnosti a napomoci jejich přístupu k právům a spravedlnosti. V rámci tohoto projektu byly ve všech zemích zapojených do projektu a ve všech jazycích vypracovány rovněž podkladové materiály² a výcvikové semináře, aby se veřejnost seznámila s jeho výsledky.

Jeden z hlavních problémů lidí s mentálním postižením při výkonu plných občanských práv je spjat s otázkou právní způsobilosti. Po mnoho let bylo odpovědí právního systému na potřeby lidí s mentálním postižením plné zbavení právní způsobilosti, kvůli němuž dotyčný člověk měl jen značně omezené možnosti činit právoplatná rozhodnutí. Náhradní rozhodování prostřednictvím opatrovníka bylo – a v některých zemích stále ještě je – pravidlem, což připravuje tuto skupinu lidí o všechna občanská práva.

V průběhu uplynulých desetiletí vedly dokumenty zaměřené na mezinárodní a evropská lidská práva k reformám právních předpisů v oblasti opatrovnictví s cílem prosazovat autonomii a důstojnost mentálně postižených lidí. Tyto právní předpisy byly modernizovány a nyní často obsahují zásadu maximálního zachování právní způsobilosti, takže soudcové omezují seberozhodování pouze v těch oblastech života, které jsou pro daného člověka nejobtížnější.

V rámci vypracovávání právně závazné úmluvy OSN o právech a důstojnosti postižených lidí začala v projektovém období nová a závažná diskuse. Přední právní odborníci a aktivisté pracující s postiženými zdůraznili rozpor mezi požadavkem na plné občanství pro lidi s mentálním postižením na jedné straně a upírání plné právní způsobilosti na straně druhé. Obhajují zásadu plné právní způsobilosti pro každého a právo na nezbytnou pomoc v oblasti seberozhodování. Tato zásada je v současné době v návrhu úmluvy OSN zakotvena, ale diskuse uvnitř OSN nadále pokračuje.

Nehledě na základní otázku právní způsobilosti, je přístup k právům a spravedlnosti určován obecnou dostupností správních a právních řízení. Druhá část této práce se zaměřuje na tento velmi důležitý aspekt a formuluje konkrétní návrhy pozitivních kroků a vhodné formy pomoci. Jedním z možných důsledků nedostatečné přístupnosti a neodpovídající pomoci může být skutečnost, že v mnoha evropských zemích je významné

¹ Inclusion Europe: Poverty and Intellectual Disability in Europe. Brussels, 2005.

² Inclusion Europe je poskytuje v angličtině, francouzštině, němčině, češtině, holandštině, polštině a španělštině.

množství lidí s mentálním postižením uvězněno a v mnoha případech tito lidé ani dostatečně nechápou, co udělali špatného, když se dopustili trestného činu.

Nejdůležitějšími činiteli při zlepšování přístupu k právům a spravedlnosti jsou soudci, kteří projednávají žaloby, právníci zastupující zainteresované strany a personál správních úřadů, který rozhoduje o přístupu k občanským právům. Nicméně tyto strany nepatří k těm, které řídí právní a správní reformy. Daleko spíše jsou to nevládní organizace působící v oblasti lidských práv a postižení, sebeobhájci, politikové a akademikové. Věříme tomu, že nesmírně důležitá je změna kultury a postojů všech účastníků. Musí být přesvědčeni o nutnosti reform a informováni o potřebách a schopnostech lidí s mentálním postižením.

Bohužel stále existuje široká propast mezi právními reformami a postoji zainteresovaných účastníků a mezi společnostmi obecně. Moc bychom si přáli, aby tento dokument kromě toho, že objasní některé doporučené zásady, vrhl světlo také na opatření, která by národní správní úřady a právní systémy měly zahrnout, aby se zvýšila autonomie osob s mentálním postižením a respektovala se jejich důstojnost jako rovnoprávných lidí.

Françoise Jan
President
Inclusion Europe

Shrnutí

Lidé s mentálním postižením mají stejná lidská práva jako všichni ostatní lidé. Mají právo žít, pracovat a účastnit se života ve společnosti, mají právo činit svá vlastní rozhodnutí a v co největší míře určovat svůj vlastní život. Podrobné diskuse se členskými sdruženími Inclusion Europe i s dalšími účastníky výzkumu ukázaly, že lidé s mentálním postižením mají problémy v přístupu k právu a spravedlnosti, a to ve všech členských zemích EU i v přistupujících zemích.

V některých případech dospělí s mentálním postižením nedokáží plně pochopit podstatu právně závazných úkonů či rozhodnutí nebo porozumět jejich důsledkům a účinkům. Právní nástroje formálního omezení právní způsobilosti, plného nebo částečného právního zastupování (opatrovnictví) nebo pomoc při výkonu práva na sebeurčení nejsou v pětadvaceti členských státech EU zdaleka jednotné. To může vést k naprosto rozdílné úrovni podpory a ochrany lidí s mentálním postižením v oblasti rozhodování a výkonu plného občanství napříč celou Evropskou unií.

V tomto dokumentu partneři projektu "Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením" načrtli některé zásady, které se týkají nejdůležitějších aspektů právní způsobilosti, právní pomoci, právní ochrany a zastupování mentálně postižených dospělých. Domníváme se, že by právní předpisy měly přiznávat právo dospělého člověka na autonomii a sebeurčení. Právní zastupování by nemělo být ukládáno jen proto, že některý člověk činí rozhodnutí, která druzí lidé nechápou nebo s nimi nesouhlasí. Navíc by opatření o právním zastupování nemělo být ukládáno, pokud tento dospělý člověk může vykonávat svá práva s odpovídající podporou a pomocí při rozhodování sám. V případech, kdy je takové opatření nutné, mělo by být přiměřené individuálním okolnostem a potřebám dotyčného člověka.

Nepřítomnost struktur advokacie, které by usnadnily osobní rozhodování dospělých s mentálním postižením, může bohužel vést k rozsáhlému používání opatření směřujících k omezení nebo zbavení právní způsobilosti ještě před jmenováním náhradních rozhodujících osob, které by se mohly ujmout úkolu zařídit sociální podporu, kterou daný člověk potřebuje. Rozvoj účinné podpory a služeb sociální pomoci je nesmírně důležitý, aby se zabránilo zbytečnému porušování právního statutu mentálně postižených lidí. Je důležité, aby služby nabízené mentálně postiženým lidem odrážely širokou paletu jejich potřeb a byly nabízeny v rámci obce.

Navíc by měl legislativní rámec uznávat, že posouzení právní způsobilosti člověka nesmí záviset pouze na lékařské diagnóze potvrzující mentální postižení, ale musí mít na zřeteli, že schopnost člověka jednat ve svém vlastním zájmu se může čas od času měnit, přičemž záleží na obtížnosti dané záležitosti, dostupnosti služeb právního zástupce pro pomoc při osobním a podpůrném rozhodování nebo na dalších faktorech. O požadavku právního zastupování by se mělo uvažovat pouze v případě, že existuje na základě spravedlivého soudního řízení jasný důkaz o nutnosti přijmout toto opatření, aby se dostalo dotyčnému člověku ochrany. Dotyčného člověka je třeba pohotově informovat způsobem, který je schopen pochopit, a je nutné, aby ho soudce odpovědný za řízení osobně vyslechl. Odpovídající podpora během jednání musí být k dispozici zdarma nebo za dostupnou cenu. Toto opatření by však nemělo mentálně postižené dospělé automaticky zbavovat práva uzavřít manželství, pořídit závěť, volit, souhlasit se zásahem v oblasti zdravotní péče či jej odmítnout nebo činit jiná osobní rozhodnutí.

Poradci v právních záležitostech a právní zástupci, kteří musí v nejvyšší možné míře respektovat přání dotyčného člověka, by měli být v souladu s vnitrostátními právními předpisy odpovědní za veškeré ztráty nebo škody, které by mentálně postiženému dospělému při výkonu svých povinností způsobili. Je třeba zřídit a provozovat odpovídající struktury pro dohled nad nimi.

Rovný přístup k právům a spravedlnosti je nesmírně důležitý pro zmírňování chudoby a sociálního vyloučení a pro posilování demokratické vlády. Účelný přístup k právům a spravedlnosti vyžaduje, aby právní a správní systémy vyšly vstříc znevýhodněným občanům. Také je spojen se zmírňováním chudoby, protože chudí lidé a lidé na okraji společnosti mají často rovněž malý výběr, málo příležitostí a nedostatečný přístup k základním zdrojům a omezené možnosti rozhodování. Nedostatečný přístup ke spravedlnosti omezuje účast, transparentnost a odpovědnost.

Mentálně postižení lidé jako všichni občané mají právo využívat veškerých služeb poskytovaných ze strany státu. Aby byl zajištěn účinný přístup, musí vlády poukazovat na obecné zásady začleňování, nediskriminace a obecné přístupnosti a měly by uskutečňovat minimální normy v oblasti veřejné správy a přístupu ke spravedlnosti. Účinná politika přístupu ke spravedlnosti a právům pro lidi s mentálním postižením musí být přijata ve spolupráci s různými zainteresovanými stranami.

Projekt "Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením" stanovil několik základních norem a obecných zásad, které by měly být nezbytné pro zlepšování přístupu ke správnímu a soudnímu systému. Veřejné správy by měly uskutečňovat kvalitativní plány, aby byly postiženým občanům zajištěny rovné příležitosti. Do těchto plánů by měly zahrnout ukazatele kvality a poučení o osvědčených postupech. Měla by být přijata nějaká forma osvědčení o dobré správě v oblasti postižení.

Inclusion Europe důrazně podporuje správní reformy, jejichž cílem je zjednodušení správních řízení a postupů. Navíc musí být na všech úrovních veřejné správy dostupná osobní podpora pro všechny občany, kteří mají potíže s psaním, čtením a porozuměním. Lidem s mentálním postižením by měla být tato pomoc poskytována, kdykoli ji potřebují, a to zdarma a bez zvláštního žádání nebo vyplňování žádosti. Jediný styčný bod by mohl přispět ke zjednodušení řízení, k zabránění zdvojování formalit i k odstraňování možných protikladů.

Právní povědomí je pro přístup lidí s mentálním postižením ke spravedlnosti zcela zásadní a vládní i nevládní činitelé by měli podniknout kroky pro jeho zlepšování. Navíc by měla být dostupná schémata právní pomoci, která by měla zahrnovat finanční i sociální podporu, a mentálně postižení lidé by o nich měli vědět.

Omezená gramotnost a intelektové schopnosti lidí s mentálním postižením bohužel vedly k tomu, že si značný počet těchto lidí po celé Evropě odpykává trest v běžných věznicích. To je možné považovat za konečný důsledek nedostatečného přístupu k právům a spravedlnosti a tato publikace navrhuje některá konkrétní opatření k řešení tohoto problému.

1. Právní pomoc a zastupování

1.1 Úvod

Lidé s mentálním postižením požívají – z důvodu respektování jejich lidské důstojnosti a integrity - stejná lidská práva a ve stejné míře, jako jiní lidé. Proto mají právo žít, pracovat a účastnit se dění ve společnosti stejným způsobem, jako všichni ostatní. Mají právo činit vlastní rozhodnutí, což je základním lidským právem, a pro jejich další rozvoj je nesmírně důležité vést je k tomu, aby si vyřizovali své vlastní záležitosti a v nejvyšší možné míře sami určovali svůj život.

V každodenním životě se může stát, že dospělý člověk v důsledku svého mentálního postižení nerozumí podstatě právně závazných úkonů či rozhodování nebo nechápe jeho důsledky a účinky. Úkony nebo rozhodování mentálně postiženého člověka mohou být chápány jako z právního hlediska neplatné, závislé na ustanoveních o způsobilosti k právním úkonům v rámci právního systému členských států EU.

Právní nástroje pro formální omezení právní způsobilosti, plné nebo částečné právní zastupování (opatrovnictví) nebo pomoc při výkonu práva na sebeurčení nejsou ve všech dvaceti pěti členských státech EU zdaleka jednotné. To může vést k naprosto rozdílné úrovni podpory a ochrany mentálně postižených lidí napříč zeměmi EU v kontextu rozhodování a plného občanství.

Tradiční soudní opatření směřující k omezení právní způsobilosti jsou silným zásahem do lidských práv jednotlivce a mohou vést k tomu, že lidé ztratí možnost vykonávat jakoukoli formu sebeurčení. To je může činit velice náchylnými k vyloučení ze společnosti, ke zneužívání a využívání. Převedení občanských práv na druhé spolu s nedostatečnou nebo pouze formální soudní kontrolou otevírá možnost nadbytečného využívání nebo zneužívání moci vyplývající z právního zastupování.

Inclusion Europe a její členské organizace vypracovaly normy v oblasti legislativy týkající se právní pomoci a zastupování mentálně postižených dospělých lidí, které by měly všem členským státům EU sloužit jako měřítko, pokud jde o legislativní opatření ke zlepšení právního postavení těchto lidí jakožto samostatných občanů majících stejná práva jako ostatní členové společnosti. Náš zvláštní zájem je zaměřen na růst povědomí o potřebě odpovídajících právních předpisů, které by byly vytvořeny tak, aby dokázaly zabezpečit rovnováhu mezi požadavky mentálně postižených lidí na respektování jejich vlastní autonomie rozhodování a mezi dostupnými opatřeními, která v případě potřeby zabezpečují právní ochranu.

Zásady uvedené v této práci byly vypracovány s odkazem na důležitý mezinárodní dokument, doporučení R (99) 4 Výboru ministrů Rady Evropy ze dne 23. února 1999 o zásadách týkajících se právní ochrany nezpůsobilých dospělých (Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults), který tvoří velmi důvěryhodný rámec.

Inclusion Europe navíc čerpá z práce Spojených národů na *návruhu souhrnné a integrální mezinárodní úmluva o ochraně a podpoře práv a důstojnosti lidí se zdravotním postižením* (Draft Comprehensive and Integral International Convention on the Protection and Promotion of the Rights and Dignity of Persons with Disabilities). Odpovědný ad-hoc výbor OSN zjevně považuje problematiku rovnosti před zákonem, právní způsobilosti a otázek sebeurčení za nesmírně důležité téma. Navrhované znění článku 9 úmluvy OSN jasně

podtrhuje spíše důležitost pomoci lidem s mentálním postižením, která by jim umožnila výkon jejich osobních práv, nežli jakýchkoli právních opatření vedoucích k omezení právní způsobilosti nebo k rozhodování prostřednictvím zástupce. Jako další základní prvky tohoto návrhu se uvádějí odpovídající komunikace a procesní ochrana. Inclusion Europe tento moderní přístup k zabezpečení co největší možné rovnoprávnosti, důstojnosti a osobní svobody mentálně postižených lidí jednoznačně podporuje.

Inclusion Europe stanovila jako klíčový problém požadavek na jasnou definici *právní způsobilosti*. Některé země mohou chápat právní způsobilost jako způsobilost k právním úkonům nebo jako „právo mít práva“. O tom, že mentální postižení nemůže v jurisdikci žádného členského státu EU ospravedlňovat upírání rovných lidských práv kterémukoli občanu, by nemělo být sporu. V kontextu tohoto projektu je termín *právní způsobilost* použit ve smyslu „schopnost jednat“ – na základě rovného právního postavení – ve svém vlastním zájmu.

Podle našeho přesvědčení by částečné nebo úplné omezení právní způsobilosti jakožto izolovaný formální soudní akt nemělo být možné, neboť lidi diskriminuje a zbavuje je práva o sobě rozhodovat; jmenování pomocníka nebo zástupce v právních věcech není nutně spojeno s paralelním odnětím práv mentálně postiženému.

Nejenom v rámci rozšířené EU o dvaceti pěti členských zemích, ale rovněž na mezinárodní úrovni, obecně existuje stále větší pohyb lidí z jedné země do druhé, přičemž se často nejedná jenom o krátkodobé cesty. V tomto kontextu Inclusion Europe požaduje nutné mezinárodní dohody, aby se předešlo konfliktům v případech, kdy občané nemají možnost uplatňovat svá práva, protože se nacházejí mimo jurisdikci vlastní země. Za tímto účelem *Haagská konference o mezinárodním právu soukromém* vypracovala úmluvu o *mezinárodní ochraně dospělých* (2000), která stále ještě čeká na ratifikaci všemi členskými státy Evropské unie. Dohoda o těchto navrhovaných opatřeních by se měla začít vážně vypracovávat.

Vlády jednotlivých členských zemí EU se vyzývají, aby braly v úvahu zvláštní zájmy a požadavky intelektově postižených dospělých jako jedné z hlavních cílových skupin zranitelných lidí ovlivněných legislativou týkající se právní způsobilosti a právního zastupování. Inclusion Europe proto doporučuje přijetí níže uvedených norem a obecných zásad, které jsou použitelné i při jiných formách postižení.

1.2 Základní normy a obecné zásady

V následujících kapitolách se partneři projektu rozhodli popsat naši představu o základních normách a obecných zásadách týkajících se právní způsobilosti a rozhodování lidí s mentálním postižením.

Oblast použití – respektování lidských práv

Zásady nastíněné v tomto referátu usilují o pokrytí všech aspektů právní způsobilosti, právní pomoci, právní ochrany a právního zastupování dospělých, kteří v důsledku mentálního postižení nejsou schopni, nebo jsou jen nedostatečně schopni, konat, komunikovat nebo jednat na základě svých osobních rozhodnutí týkajících se některé nebo všech jejich osobních či ekonomických záležitostí, a v důsledku toho jim hrozí v takovýchto procesech rozhodování vyloučení nebo zneužívání. Právní předpisy musí uznávat právo dospělého na autonomii a sebeurčení i skutečnost, že lidé mají právo činit

vlastní rozhodnutí. Právní zastupování by nemělo být ukládáno jen proto, že někdo činí rozhodnutí, která jiní lidé nechápu nebo s nimi nesouhlasí.

Právní předpisy, řízení a praxe vztahující se k právní podpoře a ochraně mentálně postižených dospělých by měly být založeny na respektování důstojnosti každého člověka, jeho lidských práv a základních svobod. Legislativní a praktické iniciativy s dopadem na práva mentálně postižených osob v sobě musí zahrnovat co nejširší možné konzultace s komunitou lidí s mentálním postižením a s jejich sdruženími.

Jasně rozlišování mezi „uznáním člověka jakožto subjektu práva“ a „právní způsobilostí“

Inclusion Europe vyzývá členské státy EU, aby občanům, kteří jsou mentálně postižení, zajistily a zabezpečily stejný právní statut a ve stejné míře jako všem ostatním občanům. Právo na „uznání člověka jakožto subjektu práva“ je zaručeno všem lidem jakožto základní lidské právo na základě článku 16 **Mezinárodní úmluvy o občanských a politických právech (International Covenant of Civil and Political Rights, ICCPR)**. Tento právní statut obdařuje každého jedince způsobilostí, aby jej právní řád uznal za osobu, a poskytuje mu „právní subjektivitu“ (francouzsky *personalité juridique*, německy *Rechtsfähigkeit*), s možností nabývat práva a povinnosti (tj. právo dědit, vlastnické právo, nárok na sociálních dávky), a to od okamžiku narození až do smrti každého člověka. Nemůže být státem omezován, neboť je nezbytným předpokladem všech dalších práv.

V důsledku toho pojem „právní způsobilost“ znamená způsobilost užívat tato práva a vykonávat tyto povinnosti na základě vlastního jednání. „Právní způsobilost“ logicky předpokládá „právní subjektivitu“, tedy možnost nabývat práva a povinnosti. „Způsobilost k právním úkonům“ jakožto způsobilost a oprávnění uskutečnit určitý závazek nebo úkon, obecně vzato vytvářet, udržovat nebo uzavírat právní vztahy, na rozdíl od „právní subjektivity“, může záviset na tom, zda člověk má další předpoklady, například zletilost (ve většině právních řádů 18 let), jakožto předpoklad pro způsobilost v celé řadě právních okolností.

Toto rozlišení musí všechny členské státy EU jasně uznávat. Pokud jde o nesprávnou definici právní způsobilosti jakožto „schopnosti mít práva“, tak by tedy přehlížení nezpochybnitelného lidského práva na „právní subjektivitu“ mohlo vést k částečnému nebo úplnému vyloučení lidí s mentálním postižením ze života společnosti a mohlo by je diskriminovat.

Pro lidi s mentálním postižením je důležitá jak „právní subjektivita“ tak i „právní způsobilost“, protože společně tvoří základ jejich statutu jakožto lidí se stejnými právy, včetně práva na sebeurčení.

Členské státy musí uznávat rovnost všech mentálně postižených lidí před zákonem a zajistit potřebná opatření k tomu, aby se jim umožnilo vykonávat svá práva v případě, kdy je nutná podpora, aby se prosazovaly rovné příležitosti a přístup k právům a k spravedlnosti, a předcházet diskriminaci a vyloučení ze společnosti.

Subsidiarita, nutnost a proporcionalita

V případě dospělého s mentálním postižením nemusí být stanoveno žádné opatření právní ochrany kromě těch případů, kdy je tento krok nezbytný a zohledňuje individuální okolnosti a potřeby dotyčného člověka. Opatření, kterým se ukládá zastupování v právních věcech,

není nezbytně nutné, dokud dospělý člověk může vykonávat svá práva i bez jmenování právního zástupce, ale s odpovídající obhajobou a pomocí při rozhodování.

Rámec sociální a právní podpory by měl zahrnovat struktury, které by dospělým mentálně postiženým lidem usnadnily a umožnily v maximální možné míře přijímat rozhodnutí týkající se jejich osobních a finančních záležitostí (podporované rozhodování).

Pokud je opatření k zajištění právní pomoci nebo právního zastupování dospělého člověka s mentálním postižením nezbytné, musí být přiměřené individuálním okolnostem a potřebám dotyčného člověka.

V mnoha jurisdikcích se podporují opatření jako „smluvní zastupování“, aby bylo možné vyhnout se soudnímu řízení, ve věci právní podpory a zastupování lidí s obtížemi při rozhodování. Kdykoli tomu tak je, měl by právní systém zajistit dostatečnou kontrolu jednání těchto smluvních zástupců v situacích, kdy už dotyčný člověk, není schopen – kvůli postižení, onemocnění, nebo věku – zajistit tuto kontrolou osobně. Nicméně je třeba upozornit, že „smluvní zastupování“ není pro většinu lidí s mentálním postižením, kteří nemohli tento právní nástroj nikdy řádně ustanovit, možné. Pro ně je nesmírně důležitý účinný podpůrný systém pomoci a právního zastupování.

Důležitost celkového konceptu sociální podpory a právní ochrany

Čím lépe je rozvinutá a dostupná celková místní či regionální infrastruktura zajišťování individuálně potřebné sociální podpory a pomoci dospělým lidem s mentálním postižením včetně právního zastupování a pomoci v procesu rozhodování, kdy se posuzuje individualizované financování sociálních služeb (tj. ubytování, odborného vzdělávání a podpory), tím pravděpodobněji se zamezí formálnímu opatření právní ochrany a zastupování.

Nepřítomnost struktur advokacie, které by usnadnily osobní rozhodování dospělých s mentálním postižením, může vést k rozsáhlému užívání opatření směřujících k omezení nebo zbavení právní způsobilosti dříve, než dojde k setkání s člověkem, který má pomáhat při rozhodování, jenž se zhostí úkolu zabezpečit dotyčnému člověku sociální podporu. To může vést k rozsáhlému využívání právních opatření a prostředků, které mohou přehlížet výše popsané zásady subsidiarity a nutnosti.

Rozvoj efektivní podpory a sociální péče je zcela nezbytný pro to, aby bylo možné se vyhnout nadbytečnému porušování právního statutu mentálně postižených lidí. Je důležité, aby služby nabízené mentálně postiženým osobám odrážely široké spektrum jejich potřeb a byly ve společnosti nabízeny. Pomoc v oblasti uplatňování základních práv, jako je například přístup ke vzdělání, zaměstnání, odpovídajícímu bydlení, aktivitám ve volném čase a určitým občanským a politickým právům, která podporují větší sociální zapojení, musí být rozvíjena prostřednictvím poskytování víceoborové podpory.

Kdykoli se diskutuje o reformě struktur tradičního opatrovnictví, měla by se brát v úvahu vzájemná propojenost celkového systému podpory lidí s mentálním postižením, právního kontextu přístupu ke spravedlnosti a prosazování sebeurčení jakožto hlavního ohniska zájmu tohoto projektu.

Co největší možné zachování způsobilosti

Právní rámec by měl uznávat, že posouzení kompetence člověka nesmí záviset jen na lékařské diagnóze mentálního postižení, ale měl by brát v úvahu, že schopnost člověka jednat ve vlastním zájmu se čas od času mění a závisí na složitosti příslušných událostí, dostupnosti služeb právního zastupování pro osobní a podporované rozhodování nebo jiných forem podpory, které by mohly pomoci předcházet zpochybňování právní způsobilosti dospělého člověka.

Proto by se měl brát zřetel na začleňování opatření, která nepředpokládají žádný formální akt omezení právní způsobilosti, ale s pomocí právní pomoci nebo zastupování aby se provedl určitý úkon nebo úkony v určité oblasti, přičemž by se zároveň uznávala právní integrita a (zbylé) schopnosti dotyčného člověka na základě prostého posouzení potřeby právní pomoci či zastupování v určitých rozhodnutích nebo v určité oblasti rozhodování, aniž by byla zpochybněna obecná právní způsobilost dotyčného člověka.

Proto by tedy opatření k zajištění právní pomoci a zastupování dospělého mentálně postiženého člověka nemělo zcela automaticky vést k úplnému nebo částečnému odnětí právní způsobilosti.

Osvědčený postup

Například německá úprava zákona o opatrovnictví "Betreuungsgesetz" (BtG) z roku 1992 opravňuje dospělého, který v důsledku mentálního postižení nemůže vykonávat některé právní úkony, k jmenování opatrovníka (Betreuer) – což je nový typ právního asistenta (§ 1896 BGB – občanského zákoníku). Procesní šetření opatrovnického soudu je zaměřeno na potřebu pomoci v právních věcech v důsledku postižení, přičemž právní způsobilost dotyčného člověka není tímto zákonem zpochybněna.

Prvořadým úkolem "opatrovníka" je zvyšovat a podporovat sebeurčování dotyčného člověka a zároveň má od opatrovnického soudu oprávnění konat v rámci svého pověření rozhodnutí v zájmu dotyčného člověka, ale má povinnost vyžádat si názor dotyčného člověka před jakýmkoli aktem právního zastupování v důležitých záležitostech (§ 1901 BGB). Zároveň tomuto člověku s mentálním postižením zůstává schopnost činit, kdykoli je to prakticky možné, vlastní rozhodnutí, aniž by k tomu musel být třetí stranou zmocněn.

O požadavku na právní zastupování se má uvažovat jen tehdy, pokud na základě spravedlivého soudního řízení existuje zřejmý důkaz, že je nutné dotyčného člověka chránit. Je třeba posoudit, jakou podporu dotyčný člověk v určitých právních záležitostech potřebuje, místo aby byl zbaven právní způsobilosti, což se v právních systémech mnoha zemí stále ještě stává.

Opatření k zajištění právní pomoci nebo zastupování dotyčného člověka automaticky nezbavuje zejména práva uzavřít sňatek, sepsat závěť, volit, případně souhlasit s nějakým zásahem v oblasti zdraví, či ho odmítnout, nebo činit jiná rozhodnutí v osobních záležitostech kdykoli mu jeho způsobilost taková rozhodnutí – za odpovídající podpory – umožní.

Dokonce i tehdy, kdy se opatření k zajištění právní pomoci nebo právního zastupování ukázalo jako nezbytné, měl by mít dospělý mentálně postižený člověk možnost provádět právně účinné transakce každodenní povahy, kdykoli je to možné.

Spravedlivé a účinné řízení

Seznam lidí, kteří mají právo požádat pro dospělého mentálně postiženého člověka o opatření k zajištění právní pomoci a zastupování, musí být dostatečně dlouhý, aby se zajistilo, že takováto opatření lze zvažovat ve všech případech, kdy jsou nutná. Pokud jde o definici opatření k zajištění právní pomoci a podpory k výkonu rovných práv, zdá se, že už nemá smysl, jestliže vnitrostátní zákony ponechávají právo požádat o opatření a hlavní úlohu v řízení na státním zástupci a činí tak z opatření spíše veřejné šetření a vměšování, které se podobá zasahování v oblasti trestního práva, přičemž jde spíše o ochranu právního řádu než o podporu sebeurčení postižených lidí.

Člověk, o kterého se jedná, by měl být neprodleně informován jazykem, jemuž rozumí, nebo jiným způsobem, kromě těch případů, kdy by takové informace mohly představovat vážné ohrožení zdraví dotyčného člověka. V každém případě by měli být o všech postupech, které se týkají otázek právní způsobilosti, právní pomoci a právního zastupování informováni, členové užší rodiny, jako jsou například rodiče dospělého člověka s mentálním postižením. Měli by mít právo seznámit soud se svými názory a zkušenostmi.

Nemělo by být přijato žádné opatření právní pomoci nebo zastupování, které zasahuje do právní způsobilosti dospělého člověka s mentálním postižením nebo vede k jmenování právního zástupce, jestliže se orgán odpovědný za toto rozhodnutí s dotyčným člověkem osobně nesetkal, nepromluvil s ním a nezískal alespoň od jednoho přiměřeně kvalifikovaného odborníka aktuální zprávu o stavu tohoto dospělého. Toto osvědčení odborníka by se nemělo opírat pouze o lékařskou diagnózu, ale mělo by zohledňovat také životní situaci dotyčného člověka a uvádět možnosti podporovaného rozhodování jakožto nejméně restriktivního zasahování.

Odpovídající podpora dotyčného dospělého během celého řízení musí být zdarma či cenově dostupná a má být alternativou právníka najatého na náklady dotyčného člověka. Dotyčný člověk by měl mít právo na to, aby byl osobně vyslechnut, pokud možno soudcem, který je za celý proces odpovědný. V některých jurisdikcích dávají právní předpisy přednost osobnímu pohovoru v domácím prostředí před výslechem v soudní budově. Navrhuje se, aby rozhodovací orgány tuto možnost považovaly za lepší způsob pochopení životní situace a potřeb dotyčného člověka.

Každý, kdo je subjektem právního řízení, jež se zabývá ustanovením právní pomoci nebo zastupování, by měl mít po celou dobu řízení příslušné právo na odvolání. Právní předpisy by měly zajistit, aby byla osobní přání, názory a odvolání dospělého člověka s mentálním postižením orgány zohledněna jakožto právně platné intervence dotyčného člověka.

Výsledky šetření a posuzování musí být dotyčnému člověku sděleny vhodným způsobem. Náležitá pomoc a vysvětlování by měly být poskytnuty tak, aby dospělý s mentálním postižením mohl postup a rozhodnutí v co nejvyšší možné míře pochopit.

Opatření právní pomoci a zastupování dospělého s mentálním postižením by měla být časově omezena a pravidelně přezkoumávána. Právní předpisy by měly být dostatečně pružné, aby se daná opatření ukončila, pokud již pro ně nejsou splněny podmínky. Nařízení by měla zejména umožňovat na míru šité úpravy těchto opatření pro případ, kdy se změní okolnosti nebo stav dospělého.

Osvědčený postup

Například německý zákon o opatrovnictví (Betreuungsgesetz) dovoluje jmenování opatrovníka (Betreuer) maximálně na sedm let - o ukončení, změně nebo prodloužení opatrovnictví rozhoduje soud, a to ještě před tím, než dojde k ukončení trvání toho opatření, které bylo vázáno na původní rozhodnutí.

Výběr pomocníka nebo zástupce v právních věcech by se měl řídit přáním dotyčného člověka, kromě případů, kdy je zřejmé, že by to nebylo v souladu s lepšími zájmy dotyčného člověka, zvláště v případech možného střetu zájmů. Pokud si dospělý člověk s mentálním postižením pomocníka nebo zástupce v právních věcech nevybere sám, mělo by se v prvé řadě zvážit jmenování blízkých příbuzných. Každý člověk vybraný za pomocníka nebo zástupce v právních věcech, k tomu musí mít dostatečnou způsobilost.

Ve většině zemí s tradičními nebo modernizovanými systémy opatrovnictví bývají právními zástupci jmenování dobrovolníci, přičemž většinu těchto dobrovolníků ve většině jurisdikcí tvoří rodiče mentálně postižených dospělých spolu s dalšími blízkými příbuznými, kteří jednají jako zástupci lidí, kteří nejsou schopni vykonávat svá práva v důsledku věku nebo nemoci. Ale většina rodičů mentálně postižených dospělých lidí má obavy o to, kdo bude zabezpečovat právní zájmy jejich postiženého rodinného příslušníka, až oni nebudou moci. Proto je důležitým úkolem hledání občanů ochotných působit jako dobrovolníci v důležitých oblastech právní podpory a zastupování a jejich školení, a tento úkol je třeba rozpoznat.

V nutném případě soud nebo veřejný orgán zabývající se těmito opatřeními může stanovit profesionální podpůrnou službu za předpokladu, že složitost a obtížnost právních záležitostí dospělého s mentálním postižením může být tímto způsobem vyřešena.

Pověření veřejného úřadu zastupováním člověka s mentálním postižením v právních věcech by mělo zůstat poslední možností.

Měla by existovat odpovídající nařízení týkající se provádění dočasných opatření k zajištění právní pomoci, podpory a zastupování v naléhavých případech.

Úloha pomocníků a zástupců v právních věcech

Právní předpisy by měly soudům umožnit uzpůsobení pravomocí a povinností pomocníků a zástupců v právních věcech podle úrovně podpory, kterou dotyčný člověk potřebuje. Pomocník nebo zástupce v právních věcech musí mít při plnění svých úkolů na mysli především zájmy a prospěch dotyčného člověka. Hlavním cílem právního opatření by mělo být napomoci dotyčnému člověku k co největší míře sebeurčování.

Mělo by se uvažovat o tom, že by pomocníci a zástupci v právních věcech byli vyzýváni, aby soudu předložili „plán“, jakým způsobem by měla být člověku, který potřebuje pomocníka nebo zástupce v právních věcech, podpora a pomoc poskytována.

Dříve než dojde k zásadním rozhodnutím týkajícím se mentálně postiženého dospělého, měl by si pomocník nebo zástupce v právních věcech s dotyčným člověkem vhodným způsobem promluvit, aby zjistil jeho přání a mohl je respektovat. Pokud je to možné, měla by se zjistit i dřívější přání dotyčného člověka, která by se měla brát v úvahu a náležitě respektovat.

Pomocníci a zástupci v právních věcech musí plnit své úkoly cestou osobní podpory namísto spravování právních věcí dotyčného člověka bez osobního kontaktu s ním, aby byli stále informováni o jeho aktuálním každodenním životě, a musí se snažit zjistit jeho potřeby a přání, aby věděli, co by chtěl zlepšit a napravit.

Pomocníci a zástupci v právních záležitostech by měli mít povinnost informovat soud o jakýchkoli změnách okolností, které by umožnily ukončení nebo omezení opatření právní podpory a ochrany.

Zákroky v oblasti zdravotní péče

Pokud je dospělý člověk, dokonce i v situaci, kdy se na něj vztahuje opatření právní ochrany, ve skutečnosti schopný dát svobodný a informovaný souhlas se zákrokem v oblasti zdravotní péče, pak může být tento zákrok proveden pouze s jeho souhlasem. Jestliže dospělý člověk ve skutečnosti není schopen dát svobodný a informovaný souhlas se zákrokem v oblasti zdravotní péče, je tento zákrok možné provést, jen pokud je to k jeho přímému prospěchu a pokud k tomu dal souhlas také zástupce nebo úřad nebo zákonem pověřená osoba či orgán.

Pozornost by měla být věnována zákonnému stanovení příslušných autorit, osob nebo institucí za účelem schválení různých typů zákroků v oblasti zdravotní péče v případech, kdy dospělí, kteří nejsou schopni vyjádřit svobodný a informovaný souhlas, nemají pomocníka nebo zástupce s odpovídající pravomocí. Pozornost by měla být věnována rovněž potřebě stanovit souhlas soudu nebo jiného vhodného orgánu v případě určitých typů závažných zákroků. Zvláštní pravidla mohou vnitrostátní právní předpisy stanovit ve vztahu k zákrokům, které kvůli své zvláštní povaze vyžadují pro dotyčného člověka opatření dodatečné ochrany (např. sterilizace).

Jestliže v případě neodkladné situace není možné příslušný souhlas ani schválení obdržet, mohou být z lékařského hlediska nezbytné zákroky v zájmu prospěchu zdraví dotyčného člověka provedeny okamžitě.

Odpovědnost a kontrola

Pomocníci a zástupci v právních věcech by měli být v souladu s vnitrostátními právními předpisy odpovědní za veškeré škody či ztráty, které by intelektově postiženému dospělému při výkonu své činnosti způsobily.

Právní předpisy o odpovědnosti za nesprávné jednání, nedbalost nebo špatné zacházení by se měly týkat zejména pomocníků a zástupců v právních věcech, angažujících se v záležitostech mentálně postiženého dospělého. Ve snaze minimalizovat rizika pomocníků a zástupců v právních věcech by mělo být v dostatečné míře nabízeno pojištění; dobrovolníkům by taková opatření měl platit stát, aby je chránil před dodatečným finančním zatížením.

Měly by se rozvíjet a provádět odpovídající struktury kontroly pomocníků a zástupců v právních věcech. Právní řád každé členské země EU by měl vypracovat systém sledování práce profesionálních i dobrovolných pomocníků a zástupců v právních věcech.

Pozornost by se měla věnovat provádění odpovídajících procesů plánování a posuzování příslušných rozhodnutí v zájmu dotyčného člověka, zvláště tehdy, pokud právní záležitosti

dotyčného člověka vyžadují jmenování profesionálního pomocníka nebo zástupce v právních záležitostech.

Účinné vykonávání právního zastupování musí být založeno na odpovídající sociální infrastruktuře, která mentálně postiženým dospělým usnadňuje zajištění sociální podpory a sociálních výhod.

Povinností států by mělo být zejména zakládání a podpora neziskových organizací, jejichž funkcí by bylo obstarávat a školit dobrovolné i profesionální pomocníky a zástupce v právních záležitostech, aby bylo zabezpečeno dostatečné množství kvalifikovaných a odhodlaných lidí, kteří by pomáhali a zastupovali dospělé s mentálním postižením. Vzdělávací kurzy musí zahrnovat informace o právech mentálně postižených lidí, o právním rámci podpůrného systému, o právech a povinnostech těchto pomocníků a také obecné informace o tom, co je to mentální postižení, a o vztazích mezi osobou, která pomáhá a osobou s mentálním postižením.

Osvědčený postup

V některých zemích se neziskové organizace stala ze zákona součástí systému právní podpory a právního zastupování a jsou pověřena hledáním a školením dobrovolníků a poradenstvím – například v Rakousku ("Sachwaltervereine"), ve Francii ("Associations Tutelaires"), v Německu ("Betreuungsvereine") a ve Španělsku. Tyto organizace mohou navíc poskytovat odborné služby, pokud je soud považuje za nutné. Za přiměřené podpory mohou tyto organizace hrát důležitou roli při individuální, na člověka zaměřené podpoře mentálně postižených dospělých lidí.

1.3 Závěry a doporučení

Běžné nedostatky a chyby v členských zemích EU

Práce na tomto projektu umožnila sdružení Inclusion Europe a jeho členským organizacím rozpoznat nedostatky v právních předpisech uvnitř právních řádů příslušných členských zemí EU, zejména

- legislativní mezery v oblasti právní způsobilosti a rozhodování
- nedostatek rozvíjení a provádění struktur na podporu rozhodování v případě lidí s mentálním postižením, které by byly alternativou před jakýmkoli opatřením směřujícím k omezení způsobilosti k právním úkonům a k právnímu zastupování.
- naléhavá potřeba modernizace zastaralých právních předpisů týkajících se formálního plného zbavení způsobilosti k právním úkonům a plného opatrovnictví, které nejsou v souladu se zásadou nejméně restriktivní alternativy, když se má použít opatření právní ochrany,
- nedostatky v provádění stávajících právních předpisů, i když poskytují větší pružnost než tradiční zákonné předpisy o opatrovnictví, v nichž jsou procedurální nedostatky a finanční překážky.

- nedostatek povědomí o tom, že se před zvažováním jakéhokoli opatření směřujícího k omezení způsobilosti k právním úkonům nebo k jmenování právního zástupce berou v úvahu rovná lidská práva, uznání rovného právního statutu lidí s mentálním postižením před zákonem, nárok na stejná lidská práva a prioritní zásada sebeurčení, kterou je třeba podporovat a chránit,
- praktické nedostatky, jako je například příliš malá kontrola a hodnocení činnosti pomocníků, poručníků nebo opatrovníků i malé úsilí vyhledávat a školit dobrovolníky na poli právní pomoci a zastupování lidí s mentálním postižením a poskytovat jim poradenství.

Skutečnost, že se v mnoha evropských zemích, jako je Rakousko, Anglie, Francie, Německo, Irsko, Itálie, Skotsko a Švýcarsko, diskutují nebo provádějí reformy právních předpisů, může být chápána jako ukazatel rostoucí vnímavosti vůči této důležité oblasti ochrany osobních práv a právní ochrany mentálně postižených lidí. Inclusion Europe tudíž považuje přehled minimálních norem a obecných zásad popsanych v tomto příspěvku za doporučení přicházející v pravý čas, aby byla prosazována a harmonizována práva lidí s mentálním postižením, a to na základě moderního přístupu, který přiznává právo člověka být kdekoli uznáván jakožto subjekt práva i právo na co největší možný stupeň sebeurčení.

Návrhy k dalšímu vývoji

Evropská Unie rozhodně prosazuje změnu směrem k sociálnímu modelu postižení. Politické úsilí ve prospěch rovných lidských práv a boje proti diskriminaci charakterizuje posun paradigmatu od tradičního, spíše medicínsky založeného modelu, který považuje postiženého člověka za hodného soucitu a sociálních dávek, k modelu založenému na právu člověka na plné a rovné občanské postavení.

V této souvislosti je životně důležitá plná účast na rozhodování o osobních právních záležitostech. Místo zastaralých forem, které lidi s mentálním postižením degradují, protože je formálně připravují o většinu jejich osobních práv, která jsou předpokladem celkového rozhodování prostřednictvím zástupce, je potřeba nabízet podporu, jež usnadňuje vlastní rozhodnutí.

Legislativa, která má zohledňovat právní způsobilost a schopnost rozhodování, musí odrážet individuálně odlišné potřeby a brát v úvahu přístup založený na minimálním zasahování do života lidí s mentálním postižením a musí být v souladu s poskytováním přiměřené péče, ochrany a maximální podpory, která jim umožní plně rozvíjet jejich potenciál a co nejlépe využívat schopnosti, které mají.

V tomto kontextu považuje Inclusive Europe za důležité zdůraznit, že pomoc při rozhodování musí zahrnovat úplnou podporu, především formou právního zastupování. Rámec asistovaného rozhodování jakožto první volby se liší od tradičního systému náhradního rozhodování spojeného s formálně schváleným, často nezvratným zbavením způsobilosti k právním úkonům v tom, že jednotlivce nezabavuje právního postavení jakožto občana majícího rovná práva, schopnost jednat nebo práva na uplatňování právní způsobilosti.

Legislativa týkající se problému právní způsobilosti, právní pomoci a právního zastupování by měla na národní úrovni odrážet moderní přístup k obecné politice přístupu k postižení, jejíž neodmyslitelnou součástí je protidiskriminační strategie politiky EU, stejně tak jako

jednání na úrovni Spojených národů o všeobecné a integrální úmluvě o ochraně a podpoře práv a důstojnosti postižených osob.

V důsledku toho Inclusive Europe navrhla následující znění článku 9 úmluvy OSN, „Rovnost před zákonem“:

1. Zúčastněné strany znovu ujišťují, že osoby s postižením mají právo být kdekoli uznávány jako subjekty práva.
2. Zúčastněné státy by měly uznat, že postižení lidé musí a mají právo ve všech oblastech vykonávat a uplatňovat právní způsobilost na stejném základě, jako všichni ostatní.
3. Členské státy:
 - a) zabezpečí, aby postižení lidé měli právo využívat pomoc k uplatňování právní způsobilosti a aby tato pomoc byla přiměřená potřebám daného člověka, rozvíjela jeho práva, respektovala jeho vůli a přání a byla prostá střetu zájmů a přílišných zásahů.
 - b) uzákoní legislativu a navrhnou vhodné postupy usnadňující přístup k podporovanému rozhodování včetně pravidelného přezkoumávání, aby se předcházelo zneužívání.

V důsledku toho musí jakákoli opatření osobního zastupování zohledňovat zásadu subsidiarity v konceptu podporovaného rozhodování, včetně zajištění dostatečné ochrany při jejich užívání.

Tyto zásady vyvolávají základní otázky

- Jak poskytovat přiměřenou pomoc lidem s mentálním postižením, aby mohli uplatňovat právní způsobilost?
- Jak udržet rovnováhu mezi zásadou sebeurčení a nezbytnou ochranou lidí s mentálním postižením před nevýhodami způsobenými jejich vlastními právními úkony nebo rozhodnutími, která druzí učiní jejich jménem?

Srovnávací projekty poskytující příležitost k výměně zkušeností vyplývajících z osvědčených postupů a zkušeností s prováděním modernizované legislativy mohou pomoci na takové otázky odpovědět a podpořit další vývoj směrem k účelné změně.

Inclusion Europe si je vědoma omezeného vlivu Evropské komise na oblast občanského práva, které obvykle upravuje ustanovení o právní způsobilosti, pomoci v právních věcech, zastupování a ochraně. Vhodné by však na tomto poli mohlo být použití otevřené metody koordinace, aby se usnadnily změny popsané v tomto projektu a podpořil pokrok směrem ke zlepšování a restrukturalizaci právní podpory lidí s mentálním postižením založené na zásadách nediskriminace, rovných příležitostí a sebeurčení.

Inclusion Europe a její členské organizace vyzývají členské státy EU, aby vzaly v úvahu normy a obecné zásady popsané v našem projektu, aby se mohly zlepšit možnosti lidí s mentálním postižením podílet se na modelu evropského občanství, a to kdekoli a na stejném základě, jako kdokoli jiný.

2. Přístup lidí s mentálním postižením k právům a spravedlnosti

2.1 Úvod

Rovný přístup k právům a spravedlnosti je nesmírně důležitý pro zmírnění chudoby a sociálního vyloučení a k posílení demokratického režimu. Smysluplný přístup k právům a spravedlnosti vyžaduje, aby spravedlnost a administrativní systémy vycházely vstřícně znevýhodněným. Přístup k právům a spravedlnosti je také úzce spjat se zmírněním chudoby, protože chudí a přehlížení lidé jsou také často připravováni o možnosti volby, o příležitosti, přístup k důležitým prostředkům a o možnost projevit svůj názor při rozhodování. Nedostatečný přístup ke spravedlnosti omezuje účinnost zmírňování chudoby i účinnost programů demokratického režimu, neboť s sebou nesou omezení účasti, přehlednosti a odpovědnosti.

V oblasti mentálního postižení roste uvědomění a dochází k historicky podmíněnému vývoji směrem k rovnému občanství a rovným právům. Zásada rovných příležitostí je spjata s normalizační zásadou definovanou takovými autory jako například Bank-Mikkelsen v roce 1954. Normalizační zásada považuje člověka s mentálním postižením za **subjekt práv** (občanská zásada), který by měl mít možnost žít v prostředí, které je co nejnornálnější (zásada.obecného přístupu). Tato zásada vyplynula z hnutí za lidská práva a za rovnost všech lidí. Normalizace vede ke změně způsobu chápání podpůrných služeb: služby by měly být pro každého, nejen pro zvláštní skupinu lidí.

V 80. letech minulého století byla nastíněna forma nezávislého života (De Jong 1979), která tvrdí, že by postižení lidé sami měli rozhodovat o různých aspektech svého života. Vrací se ke konceptu občanství, osoby jako subjektu práv. Podporuje zásadu **sebeurčení**, podle níž by měl být postoj společnosti aktivnější, výchovný, podnětný a ne nadměrně protektivní.

Sebeurčení, obecný přístup a rovný občanský statut jsou základní zásady, které musí v případě lidí s mentálním postižením směřovat veškeré úsilí k přístupu k právům a spravedlnosti.

Přístup k právům je velmi široký pojem Pro lidi s mentálním postižením zahrnuje rovný přístup ke všem službám dostupným občanům, stejně tak jako přístup k výhodám a demokratickému procesu. Měl by být také chápán v kontextu práv člověka tváří v tvář jiným občanům, v kontextu této práce se však tímto aspektem nebudeme zabývat. Přístup lidí s mentálním postižením k právům je určován zejména dostupností veřejné správy, která je pro každého občana prvním a zásadním styčným bodem.

Dostupnost není v tomto kontextu omezena jen na hmotné aspekty. Zahrnuje také „mentální dostupnost“, k níž patří srozumitelnost pro každého a postoje zaměstnanců státní správy, to znamená jejich vstřícnost a vnímavost vůči zvláštním potřebám všech jejich klientů.

Lidé s mentálním postižením vyžadují zvláštní pozornost rodiny, společnosti i veřejné a státní správy.

Musí mít k dispozici celou řadu prostředků, které by jim umožnily poznávat a chápat svá práva a umět je uplatňovat. Tito lidé toho o svých právech často vědí velmi málo, stejně jako ti, kdo se o ně mají starat a poskytovat jim služby. Informace o jejich právech by měly

být více rozšířené a je zapotřebí většího úsilí k tomu, aby byl zajištěn přístup lidí s mentálním postižením k odpovídající právní pomoci.

Přístup ke spravedlnosti jako oddělenému ale souvisejícímu konceptu zaručuje, že každý člověk má přístup k nezávislému a nestrannému soudu a příležitost, aby se mu dostalo náležitého a spravedlivého soudního řízení, pokud je ohrožena svoboda tohoto člověka nebo jeho vlastnictví. Překážky takového přístupu mohou být ovšem četné: vysoké soudní výdaje, restriktivní ustanovení o soudní příslušnosti, složitá nařízení, neefektivní mechanismy trestního řízení a korupce. Přístup ke spravedlnosti je rovněž spojen s právní nezávislostí a právní gramotností. Obecně se uznává, že základní přístup ke službám kvalifikovaného právníka je významnou součástí přístupu ke spravedlnosti.

Přístup ke spravedlnosti je v zásadě otázkou rovnosti. Je to rovné právo slabší části společnosti na obranu svých práv. Mezi ně patří také lidé s mentálním postižením, kteří nepožívají práv jednoduše proto, že nemají přístup ke spravedlnosti.

Rovnost neznamená stejné zacházení. Abychom dosáhli opravdové rovnosti před zákonem, musíme si být vědomi hluboké sociální nerovnosti, která existuje, pokud jde o lidi s mentálním postižením, být vůči ní citliví a přizpůsobit právní pravidla a řízení jejich potřebám. Právní systémy by neměly používat stejný přístup k dosažení rovnosti, neboť není větší nerovnosti, než rovný přístup v nerovných situacích.

Přístup ke spravedlnosti znamená pro různé lidi různé věci. Mohl by znamenat prostě to, že budova soudu je snadno dostupná pro lidi s tělesným postižením, mohl by znamenat také přístup k cenově přijatelnému právnímu zastupování a pro lidi s mentálním postižením by mohl znamenat snadno pochopitelné soudní řízení a dokumenty psané srozumitelným právním jazykem. Lidé, kteří neznají svá práva, kteří nemohou získat služby advokáta, kteří si nejsou vědomi, zdali a jak mohou hledat právní pomoc, nemají jak hledat spravedlnost a dosáhnout jí. Rovnost zahrnuje jak předcházení diskriminaci, tak i zlepšení podmínek života znevýhodněných osob.

Projekt „Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením“ stanovuje některé základní normy a obecné zásady, které by měly být nezbytně nutné pro zlepšení přístupu k právům a spravedlnosti ve správních a právních systémech. Následující kapitoly tyto obecné zásady načrtnou a pak navrhnou a budou diskutovat některá zvláštní opatření, s jejichž pomocí by se zlepšil přístup lidí s mentálním postižením k právům a spravedlnosti.

2.2 Obecné zásady a základní normy

Lidé s mentálním postižením jsou oprávněni využívat všechny služby nabízené státem. Aby k nim byl zajištěn účinný přístup, státy se musí odvolávat na obecné zásady začlenění, nediskriminace a obecné dostupnosti. Měly by provádět minimální normy, které se zaměřují na dvě hlavní oblasti: jednou z nich je oblast dané veřejné správy, jejímž úkolem je provádění a sledování účinného prosazování legislativy, přijímání požadavků občanů a zastupování státu. Druhá oblast je právní sektor a je pojímána jako úřední moc, která zahrnuje trestněprávní i občanskoprávní systém.

Služby spojené se začleňováním lidí s postižením do společnosti

Přístup k právům není pro sociální oblast nijak specifický, ale musí být zajištěn ve všech životních aspektech, například pokud jde o vzdělání, volnočasové aktivity nebo dopravu. Politika přístupu lidí s mentálním postižením ke spravedlnosti a právům musí být přijata ve spolupráci s různými zúčastněnými stranami. Mentální postižení není oblastí zvláštního zájmu, ale měl by se jím zabývat každý, například všechna ministerstva by měla ve svých rozhodnutích zohlednit aspekty postižení. Záležitosti lidí s mentálním postižením musí být od samého začátku začleněny do příslušné koncepce jakéhokoli programu.

Základní normy

Koordinace služeb v oblasti veřejné správy by měla brát v úvahu aspekty postižení. To by přispělo ke zjednodušení řízení a zabránilo by se zdvojování formalit a řízení i případným rozporům a kolizím.

Legislativní řízení musí být rozvíjena tak, aby byla co nejlépe koordinována pomocí v sociální a zdravotní oblasti. Musí být zajištěna spolupráce v oblasti zdrojů. Přístup ke spravedlnosti je tudíž něčím víc, než zlepšováním přístupu k soudům nebo zaručení právního zastupování. V přístupu založeném na lidských právech by měl občan být vnímán jako nepostradatelný činitel a pozornost by měla být věnována následujícím důležitým myšlenkám:

- umístit občana do centra pozornosti veřejných služeb;
- reagovat na potřeby uživatele;
- posilovat sociální a zdravotní systém;
- odpovídajícím způsobem změnit právní předpisy a pravidla;
- prosazovat odpovídající financování a společnou odpovědnost;
- zaručit blízkost řízení a poskytování.

Nediskriminace

Zásada nediskriminace vytváří rovné zacházení a rovné příležitosti. Jejím cílem je zabránit účinkům diskriminace, které často vedou k tomu, že se člověk nemůže plně podílet na sociálním životě společnosti, nebo tyto účinky omezit. Faktory diskriminace mohou být přímé nebo nepřímé.

Evropský soudní dvůr se domníval, že k diskriminaci může dojít tehdy, jsou-li používána různá pravidla ve srovnatelných situacích, nebo naopak jsou-li používána stejná pravidla v rozdílných situacích³. V kontextu přístupu k právům a spravedlnosti často přetrvává onen druhý aspekt: s lidmi s mentálním postižením se ve správním a soudním systému zachází jako s kterýmkoli jiným občanem a často se jim nedostává zvláštní pomoci a podpory, kterou potřebují.

Základní normy

K tomu, aby se prosadil nediskriminující postoj, pokud jde o přístup k právům a spravedlnosti, je potřeba, aby státní správy a soudní systémy přijaly opatření pozitivního jednání. Tato opatření by mohla zahrnovat:

³ (Věc C-243/951 Kathleen Hill a Ann Stapleton v The Revenue Commissioners and Department of Finance [1998], Věc C-279/93 Finanzamt Köln-Altstadt v Schumacker [1995] ECR I-225)

- jmenování obhájce práv postižených, a to na úrovni každé správy;
- zákaz diskriminujícího chování;
- rozumnou pomoc postiženým;
- zajištění přístupnosti všech veřejných budov;
- poskytnutí snadno pochopitelných informací lidem s mentálním postižením.

Osvědčený postup

Ve Francii Nejvyšší úřad pro boj proti diskriminaci a pro rovné příležitosti podporuje lidi s mentálním postižením v dosažení konkrétního přístupu ke spravedlnosti tím, že jim pomáhá shromažďovat důkazy o diskriminujícím chování. Oběti diskriminace tak získávají cennou pomoc pro podporu svých případů a aby si zvolily vhodné právní postupy.

Obecná přístupnost

Přístup pro každého, bez ohledu na stupeň postižení, k veškerým běžným statkům a službám, při zohlednění specifických potřeb lidí je nesmírně důležitý pro jejich začleňování do společnosti. Hmotná a osobní podpora je nezbytně nutná, protože umožňuje využívání prostředí, zboží a služeb co nejnezávislejším možným způsobem.

Osvědčený postup

Španělský zákon č. 51 ze 2.12.2003 o rovných příležitostech, nediskriminaci a univerzální dostupnosti pro postižené lidi obsahuje dvě důležité strategie: boj proti diskriminaci a univerzální dostupnost.

Podle ustanovení tohoto zákona by mohl k důležitým opatřením zamezujícím diskriminaci patřit zákaz diskriminujícího chování, plnění požadavků dostupnosti, odstraňování překážek a přiměřená pomoc poskytovaná všem postiženým lidem.

Pokud jde o dostupnost, měla by veřejná správa přijmout opatření stanovující požadavky týkající se: dostupnosti budov, zařízení, nástrojů, zboží, vybavení a výrobků; lepších podmínek v oblasti přístupu, účasti na zdrojích a jejich využívání; komplementární pomoci (ekonomická podpora, komunikační systémy atd.); přijímání vnitřních pravidel, která podporují a povzbuzují odstraňování nevýhod nebo všeobecné diskriminace lidí s mentálním postižením; lidských a hmotných zdrojů pro podporu dostupnosti a nediskriminace.

Základní normy

Aby byl zaručen obecný přístup k právům a spravedlnosti, musí být věnována zvláštní pozornost určitým potřebám informací a poradenství pro lidi s mentálním postižením.

V mnoha případech lidé s mentálním postižením nemají stejný přístup k informacím jako ostatní. Jejich často nízká gramotnost jim neumožňuje přístup k běžným informacím, což omezuje rovnost práv občanů. V souladu se zásadou obecné přístupnosti, by okolí, postupy, zboží, výrobky, služby i předměty, nástroje a prostředky měly být srozumitelné, využitelné a schůdné pro všechny lidi v zabezpečených podmínkách a měly by umožnit co nejširší uplatnění autonomie. Z toho důvodu by měly být k dispozici metody jasného, srozumitelného a dostupného zprostředkování informací. Dostupnost jednoduše podaných informací by lidem s mentálním postižením umožnila porozumět dokumentům nebo

informacím, které by se jich mohly týkat. Takto by se prostřednictvím správní reformy a zjednodušením všech formulářů, které se týkají lidí s mentálním postižením, zlepšil přístup k právům a spravedlnosti.

Aby byla přístupnost obecná, mělo by se usilovat o co největší možnou fyzickou blízkost mezi občany a státní správou nebo právními službami. Právní služby i civilní služba obecně jsou často vnímány jako vzdálené od každodenní reality lidí. Z toho důvodu je důležitá fyzická blízkost i blízkost v přístupu, aby se přispělo k myšlence, že tyto orgány slouží lidem.

Blízkost posouvá správu směrem k potřebám lidí, čímž posiluje zpětnou vazbu mezi občanskou službou a občany. To vede k větší demokratické účasti, neboť cílem je řešit problémy v oblasti bližší občanům, takže komunikace je snadnější, pokud se druhá strana zajímá o informace, když jí druhá strana naslouchá a pomáhá. Tímto způsobem blízkost přispívá k podpoře rovnosti na úrovni pozornosti státní správy vůči lidem a jejich vzájemné rovnosti, pokud jde o aplikaci sociálních politik cestou rozpoznání rozdílných potřeb občanů. Blízkost rovněž přispívá k větší účinnosti, neboť usnadňuje přístup ke zdrojům a službám.

Další minimální zásadou, na kterou je třeba brát zřetel, je potřeba překonat negativní postoje a potřeba vstřícnosti a podpory, s nimiž by se měli setkávat lidé s mentálním postižením ve všech občanských službách, aby pro ně byly vzhledem k jejich intelektu přístupné. Z toho důvodu se mají pracovníci veřejné správy čas od času účastnit pravidelných školení zaměřených na mentální postižení, aby byli schopni vyhovět zvláštním potřebám této skupiny občanů.

Obecná doporučení

Veřejná správa by měla rozvíjet a provádět hodnotné plány na zajištění rovných příležitostí pro občany s postižením. Z toho důvodu by měla být do těchto plánů začleněna minimální pravidla nediskriminujícího přístupu a dostupnosti, ukazatelů kvality a poučení o osvědčených postupech. Některé formy osvědčení o řádné správě v oblasti postižení by měly být přijaty ve formě loga srovnatelného s logem označujícím skutečnou možnost přístupu.

Přístup k právům a spravedlnosti od členských zemí vyžaduje dodržování celé řady základních norem a obecných zásad. Dále bychom měli zdůraznit, že nedílnou součástí každé aktivity v oblasti přístupu postižených lidí k právům a spravedlnosti je veřejná odpovědnost a dobrá správa.

Přístup k právům vyžaduje, aby byly občanům nabídnuty prostředky k přístupu a místa, kde by mohli získat obecné informace o právech a povinnostech a osobní podporu v oblasti správy a soudního řízení. Obzvláště mentálně postižení lidé by měli tuto podporu získat přednostně a bezpodmínečně, aniž by o ni museli zvláště žádat nebo museli sepsat žádost.

Dostupné služby zabezpečující účinný přístup k právům a spravedlnosti, by měly být bezplatné. Například osobní pomoc, informace, překlad do znakové řeči a zjednodušené dokumenty by měly být zdarma. V oblasti správní podpory i v oblasti právního poradenství je možné využívat práce dobrovolníků. Mohou to být studenti práv, členové různých společenských sdružení i aktivní a penzionovaní zaměstnanci veřejných služeb a penzionovaní soudci a právníci. Všichni by se měli zúčastnit několikátýdenního školení,

kteří by jim pak umožnilo nabízet mentálně postiženým lidem bezplatně právní rady jako první krok v přístupu ke spravedlnosti.

Osvědčený postup

UNAPEI ve Francii navrhla logo nazvané „S3A“ („symbol d'accueil, d'accompagnement, d'accessibilité“ = symbol přijímání, podpory a dostupnosti). Toto logo ukazuje, že zařízení nebo informační zdroj byly vytvořeny s ohledem na potřeby lidí s mentálním postižením. Pomoc, na niž odkazuje, může označovat odpovídající odbornou přípravu zaměstnanců, dostupnost srozumitelně napsaných dokumentů nebo dobře srozumitelných informací. Toto logo poskytuje informace odpovídající cílové skupině a tito lidé mohou očekávat, že se jim dostane služeb, které hledají, a to s odpovídajícím přihlednutím k jejich zvláštním potřebám.

S3A je praktickou reakcí na koncept „obecné dostupnosti pro všechny“ a uskutečňuje doporučení rezoluce Rady Evropy R (92) 6 „Koherentní politika pro postižené lidi“, jejíž čl. 2.3 říká: „Symbol dostupnosti navržený organizací Rehabilitation International by se měl používat pro označení místa, kde jsou zařízení uzpůsobená pro lidi s omezenou pohyblivostí. Je třeba podněcovat další mezinárodní symboly vztahující se k jiným typům postižení.“

Toto logo se testuje ve veřejné dopravě, v muzejích a ve veřejné správě. Mohlo by být velmi mocným nástrojem k posílení dostupnosti právního systému pro lidi s mentálním postižením. Mohlo by se používat na recepcích správních a soudních budov, v kancelářích organizací poskytujících právní pomoc nebo kdekoli, kde jsou občané ve styku s odborníky v oblasti práva nebo soudnictví.

Účinný přístup ke spravedlnosti a právům je zásadou dobrého vedení veškeré správy. Aby se zlepšila přístupnost pro mentálně postižené lidi, musí být věnována zvláštní pozornost kvalitě, školení a zvyšování povědomí.

2.3 Zlepšování dostupnosti veřejné správy

Lidé s mentálním postižením by měli mít možnost využívat výhod veškerých veřejných služeb. Aby to bylo možné, musí veřejné správy učinit své služby dostupné, a to v souladu s obecnými pravidly a hlavními zásadami začlenění, nediskriminace a obecné přístupnosti. Měly by provádět základní normy, které účinně zlepšují přístupnost.

Veřejné správy mají za úkol provádět a sledovat účinné vymáhání legislativy ve všech oblastech života. Lidé s mentálním postižením nejsou jen v kontaktu se sociálními službami, ale chtějí také uzavírat manželství, účastnit se volnočasových aktivit, potřebují cestovní doklady a osobní doklady, mají právo na příspěvky na bydlení atd. Začlenění v tomto kontextu znamená, že by celá státní správa měla zabezpečovat potřeby mentálně postižených lidí.

Aktivity rozvíjené veřejnými správami by se tudíž neměly omezovat jenom na plány, programy a zvláštní kroky zaměřené výlučně na postižené lidi, ale měly by odpovídat obecným politikám a krokům ve všech oblastech veřejné správy a zaměřovat se na potřeby a požadavky lidí s postižením. Postižené lidi je třeba brát v programových koncepcích v úvahu hned od samého počátku.

Zkušenosti lidí s mentálním postižením a jejich rodin ukazují, že postoje a chování pracovníků veřejné správy, jsou často jednou z nejdůležitějších překážek rovného přístupu. Proto je nutné, aby odpovídající pozornost byla věnována přípravě seminářů zlepšujících informovanost těchto pracovníků. Měli by se učit o zvláštních potřebách a zvláštních schopnostech lidí s mentálním postižením i o tom, jak s nimi účinně komunikovat. Zvláště přínosné by bylo, kdyby tyto semináře mohly být organizovány ve spolupráci se „sebeobhájci“, to je s mentálně postiženými lidmi, kteří sami hájí své zájmy.

Mimoto musí správy přijmout a podporovat jasné normy kvality svých služeb, které zakazují jakékoli diskriminující chování administrativních pracovníků. Je třeba si uvědomovat, že kvalita veřejných služeb je úzce spojena se schopností sloužit všem občanům, bez ohledu na postižení.

Další závažnou překážkou je dostupnost správního řízení. Mnohé formuláře žádostí, oficiální dopisy nebo správní postupy jsou tak obtížně pochopitelné, že mentálně postiženým lidem brání v přístupu k jejich právům. Tímto problémem však netrpí jenom lidé s mentálním postižením: v některých Evropských zemích se i některé známé osobnosti veřejně přiznaly, že mají v této oblasti obtíže.

Proto silně podporujeme všechny reformy veřejné správy, které směřují ke zjednodušení správního řízení a postupů. V některých oblastech, které jsou pro lidi s mentálním postižením zvláště důležité, by měly být formuláře žádostí a pokyny psané srozumitelným jazykem, který by jim umožňoval nezávislejší přístup k jejich právům.

Ve všech dalších oblastech je osobní podpora nepostradatelná. Osobní podpora všech občanů s potížemi se čtením, psaním a porozuměním musí být dostupná na všech úrovních veřejné správy. Lidé s mentálním postižením by měli tuto podporu získat, kdykoli je to nezbytně nutné, a to zdarma a bez zvláštního žádání nebo vypňování žádosti. Bylo by žádoucí, aby se člověk odpovědný za poskytování této pomoci podrobil zvláštním školením, stejně tak jako obhájce práv postižených, který v některých správních systémech působí.

Dalším důležitým aspektem, je koordinace různých služeb. Pro lidi s mentálním postižením je nesmírně obtížné přicházet do kontaktu s různými státními správami fungujícími na základě různých řízení. Jediný styčný bod by přispěl ke zjednodušení řízení a zabránil by zdvojování formalit a řízení i možným rozporům.

Osvědčený postup

Ve Francii byl počátkem roku 2005 schválen návrh zákona o vyrovnání příležitostí pro osoby s postižením. Na jeho základě vzniká na úrovni rezortu jediný styčný bod (zvláštní oddělení), kde mohou lidé s postižením plnit veškeré formality vztahující se k posouzení jejich stupně postižení a zhodnocení jejich potřeb a kde mohou požádat o podpůrný plán. Toto zvláštní oddělení je navíc způsobilé poskytovat některé finanční příspěvky a udělovat určitá opravná opatření nebo přiměřenou pomoc. Tento jediný styčný bod je oprávněn poskytovat institucím poradenství v oblasti péče. Před zavedením tohoto zvláštního oddělení lidé museli chodit na několik míst a navštěvovat různé správní úřady, aby tam na úrovni rezortu splnili veškeré formality.

Výše zmíněná doporučení mohou být chápána jako rozumná pomoc lidem s mentálním postižením, aby se tak zabránilo jejich diskriminaci v přístupu k právům. Tato pomoc musí být nedílnou součástí jakéhokoli rozvoje kvality státní správy a musí se odrážet v ukazatelích a plánech kvality. Partneři projektu „Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením“ vítají a podporují iniciativu prosazující zavedení osvědčené o řádné správě na poli postižení ve formě loga srovnatelného s logem skutečné možnosti přístupu.

2.4 Zlepšování přístupu k právnímu systému

Pro účely této práce, zahrnuje označení „právní systém“ občanskoprávní systém a systém trestního práva. V mnoha zemích existují také oddělené mechanismy a řízení právního systému, které řeší ústavní otázky vztahující se k výkonu správy. Je rovněž důležité uznat důležitost formálních a neformálních institucí, které tvoří právní sektor. Utváření udržitelného prostředí s rovným přístupem ke spravedlnosti vyžaduje práci s různými typy institucí a s různými činiteli, jako je například policie, soudy, státní zástupci, sociální pracovníci, pracovníci věznic, představitelé obcí, pomocníci právníků (paralegals), tradiční rady a jiní místní arbitři, a je třeba si uvědomovat vazby mezi nimi.

Překážky v přístupu ke spravedlnosti

Z hlediska mentálně postižených lidí je přístup k právnímu systému často oslabován:

- dlouhými prodlevami, cenovou nedostupností využívání systému, nedostatkem dostupného a cenově přístupného právního zastoupení, které by bylo spolehlivé a úplné, zneužívání autority a moci, jež může vést k nezákonným prohlídkám, zabavení věcí, zadržování a uvěznění a k nedostatečnému vymáhání práva a provádění příkazů a nařízení;
- závažnými omezeními stávajících možností nápravy, jež nabízejí právní předpisy nebo praxe. Většina právních systémů neposkytuje preventivní, včasné, nediskriminující, odpovídající, spravedlivé a odrazující prostředky nápravy;
- genderovou zaujatostí a jinými překážkami v právních předpisech a právních systémech, neschopností stávajících právních předpisů účinně chránit ženy, děti, chudé a jiné znevýhodněné lidi, včetně postižených a lidí s nízkou úrovní gramotnosti;
- nedostatkem skutečné ochrany, zejména žen, dětí a mužů ve věznicích nebo v nápravných zařízeních pro nezletilé;
- nedostatkem odpovídající informovanosti o tom, co předpokládají právní předpisy, co převládá v praxi a omezené obecné znalosti práv;
- nedostatkem odpovídající právní pomoci.
- omezenou veřejnou účastí v reformních programech;
- nadměrným počtem právních předpisů
- formalistickým a nákladným soudním řízením (v trestních a občanských soudních sporech i v jednacím řádu správní rady);
- vyhýbáním se právnímu systému kvůli ekonomickým důvodům, obavám nebo vědomí bezvyslednosti počínání.

Aby byl zajištěn rovný přístup k soudnímu systému, je důležité obrátit se proti těmto překážkám prostřednictvím opatření pozitivního jednání.

Osvědčený postup

Měla by být 24 hodin denně k dispozici bezplatná telefonní linka určená lidem s mentálním postižením, která by jim měla pomáhat při výkonu jejich práv. Tato linka by měla vést k síti pracovníků v různých oblastech (sdružení, policie, nemocnice atd.). Může být bodem prvního kontaktu a pomoci nejen v naléhavých případech, ale i v případech, kdy byly kvůli zločinu uvězněny osoby s mentálním postižením.

Mezinárodní normy a dokumenty

Velké množství mezinárodních dokumentů stanoví zásady a minimální pravidla pro výkon spravedlnosti a nabízí státům docela podrobné pokyny k lidským právům a přístupu ke spravedlnosti. Patří k nim Evropská úmluva o lidských právech, Všeobecná deklarace lidských práv a zvláštní smlouvy, úmluvy, pravidla, pokyny a normy vyhlášené mezinárodním společenstvím pod záštitou Spojených národů. Patří k nim tyto:

Evropská úmluva o lidských právech (European Convention on Human Rights)

(<http://conventions.coe.int/treaty/en/Treaties/Word/005.doc>) je jedním z nejstarších dokumentů věnovaných lidským právům, který vstoupil v platnost krátce poté, co Valné shromáždění OSN přijalo v roce 1948 Všeobecnou deklaraci lidských práv. Je to velmi užitečný dokument namířený proti diskriminaci, zneužívání a zanedbávání osob s mentálním postižením.

Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (International Covenant on Civil and Political Rights)

(http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm) stanovuje zásady rovnosti před zákonem a presumpci nevinu a zaručuje svobodu od svévolného uvěznění a zadržování a právo na spravedlivé a veřejné jednání zákonně ustanoveným oprávněným a nestranným tribunálem.

Nezávislost soudnictví je zakotvena v Základních zásadách pro nezávislou soudní moc (Basic Principles on the Independence of the Judiciary)

(http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp50.htm). Tento dokument požaduje, aby nezávislost soudnictví byla garantována vnitrostátními právními předpisy a zakazuje nevhodné a nepatřičné zásahy do soudního procesu. Dále chrání daný proces ustanovením soudního řízení, které je spravedlivé a respektuje práva zúčastněných stran. Rovněž zavazuje státy k tomu, aby soudnictví zabezpečily odpovídající zdroje, aby mohlo řádně plnit své poslání, a uvádí zásady výběru, školení a podmínek služby a soudní kázně.

Základní zásady pro roli advokátů (Basic Principles on the Role of Lawyers)

(http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp44.htm) požadují, aby vlády zajistily poskytování účinného řízení a citlivých mechanismů rovného přístupu k advokátům včetně zajištění dostatečných prostředků a dalších zdrojů na právní služby chudým a dalším znevýhodněným osobám. Navíc opravňuje advokáty k vytváření autonomních profesionálních sdružení a ke vstupování do nich, přičemž se vyžaduje, aby tato profesionální sdružení spolupracovala s vládami na poskytování právních služeb.

The **Obecné zásady pro roli státních zástupců (Guidelines on the Role of Prosecutors)** (http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp45.htm) stanovují odpovědnost státních zástupců při ochraně lidské důstojnosti, podpoře lidských práv a zajištění náležitého procesu. Zásady rovněž přísně oddělují soudní funkce od úřadu státního zástupce.

Požadavky na příslušníky orgánů činných v trestním řízení včetně vojenských orgánů, které uplatňují politickou moc, jsou stanoveny v **Kodexu chování pro příslušníky orgánů činných v trestním řízení (Code of Conduct for Law Enforcement Officials)** (http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp42.htm). Tento kodex mimo jiné vyzývá příslušníky orgánů trestního řízení, aby podporovali lidská práva všech osob a zajišťovali patřičnou pomoc těm, kteří z osobních, ekonomických, sociálních nebo jiných důvodů naléhavě potřebují pomoc.

Několik mezinárodních instrumentů se zabývá právy vězněných a zadržovaných osob. Patří k nim **Základní zásady pro zacházení s vězni (Basic Principles for the Treatment of Prisoners)** (http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_comp35.htm), které zakazují diskriminaci, kladou důraz na respektování lidských práv obsažených v mezinárodních dokumentech a vyzývají ke znovuzačlenění bývalých vězňů do společnosti za co nejlepších podmínek a s ohledem na zájmy obětí.

Opatření ke zlepšení přístupu k právům a spravedlnosti

Program OSN pro rozvoj (UNDP) předkládá užitečný přehled různých opatření, která mohou zlepšit přístup ke spravedlnosti::

Právní ochrana	Zajišťování právního postavení ve formálním nebo tradičním právu zahrnuje rozvoj schopností zajistit, aby byla v oblasti působnosti právních systémů uznávána práva znevýhodněných osob a aby zakládala nárok na opravné prostředky prostřednictvím formálních nebo tradičních mechanismů. Právní ochrana určuje právní základ veškerých dalších oblastí podpory o přístupu ke spravedlnosti. Právní ochrana znevýhodněných skupin se může zvýšit prostřednictvím: ratifikace smluv a jejich provádění v domácím právu; provádění ústavního práva; vnitrostátní legislativy; provádění pravidel a nařízení a správních nařízení; a tradičního a zvykového práva.	• parlament • ministerstva zahraničních věcí • mezinárodní a regionální fóra • ministerstva spravedlnosti a národní obrany • národní komise pro lidská práva • komise pro právní reformu a legislativu • zákonodárné buňky příslušných ministerstev • místní úředníci zabývající se koncipováním zákonů • soudci, zejména u soudů, jejichž rozhodnutí jsou závazná pro nižší soudy nebo jsou schopna ovlivnit soudy v jiných jurisdikcích • tradiční rady • místní představitelé (přednostové, náboženští představitelé)

Právní povědomí	Rozvoj schopností a účinného šíření informací, které by pomohly znevýhodněným lidem porozumět: a) svému právu usilovat skrze právní systém o nápravu křivdy; b) různým úředníkům a institucím, kteří mají chránit jejich přístup ke spravedlnosti; a c) krokům vedoucím k zahájení soudního řízení.	• ministerstvo spravedlnosti • ministerstvo školství, vyšší školství, školy a univerzity; • vnitrostátní instituce zabývající se lidskými právy • poskytovatelé právní pomoci • kvazisoudní orgány (komise pro lidská práva, protikorupční komise a volební komise) • orgány místní správy • nevládní instituce (např. neziskové organizace, advokátní komory, univerzity, obce) • odbory
Právní pomoc a poradenství	Rozvoj schopností (od odborných posudků až po zastupování), které lidé potřebují k tomu, aby mohli zahájit a provádět soudní řízení. Právní pomoc a poradenství mohou poskytovat (jako v případě systémů bezplatné veřejné obhajoby a zastupování), laici se znalostmi z oblasti práva (paralegals) nebo obojí.	• Ministerstva spravedlnosti a programy právní pomoci financované státem • veřejní právní zástupci • soudní systém (týká se soudních poplatků) • místní správa • policie a systém vězeňství • nevládní organizace • advokátní komory • právní kliniky (často spojené s univerzitními právníckými fakultami)
Soudní rozhodnutí	Rozvoj schopností stanovit nejvhodnější typ opravných prostředků nebo kompenzace. Prostředky soudního rozhodnutí je možné regulovat prostřednictvím formálního práva, v případě soudů a jiných kvazisoudních a správních orgánů nebo tradičních právních systémů.	• soudy • národní instituce pro lidská práva (komise pro lidská práva a kanceláře veřejného ochránce práv) • mechanismy alternativního řešení sporů: mohou být připojeny k soudnímu systému nebo být správními orgány (jako například zvláštní smírčí orgány v pracovně právní a pozemkové oblasti).
Prosazování práva	Rozvoj schopností prosazovat nařízení, rozhodnutí a dohody.	• soudní stíhání • formální instituce (policie a vězení) • správní prosazování
Občanská společnost a parlamentní dohled	Rozvoj dohledu občanské společnosti a možnosti sledování za účelem posílení obecné odpovědnosti v rámci správního systému.	• nevládní organizace v oblasti monitorování a advokacie • sdělovací prostředky • dočasné a stálé výbory parlamentu

V případě postižených osob má přístup k právům v oblasti spravedlnosti jisté rysy, což vyžaduje zvláštní intervenci. Mělo by se brát v úvahu, že lidé s mentálním postižením možná nebudou schopni chápat složité informace nebo řešit konflikty. Z toho důvodu je

nesmírně důležité vzít v úvahu pozitivní opatření, aby bylo možné se vyhnout diskriminaci v přístupu ke spravedlnosti, zvláště v případě trestního stíhání, kdy tyto osoby mohou být jak subjektem tak i obětí násilí.

Právní povědomí

Právní povědomí je základem boje proti nespravedlnosti. Lidé s mentálním postižením nemohou žádat nápravu bezpráví, pokud nevědí, jaká práva a nároky pro ně ze zákona vyplývají. Informace o prostředcích nápravy bezpráví musí být pro veřejnost pochopitelné. Poskytované znalosti musí sloužit praktickým potřebám a mají být zprostředkovány jednoduchým způsobem a za pomoci obrázků.

Strategie na podporu právního povědomí by měla být prováděna jak vládními, tak i nevládními činiteli. Existují vlády, které neplní svoji povinnost informovat veřejnost o případných právech a nárocích a takové, co nemají dostatečnou schopnost tomuto závazku vyhovět. Oba tyto běžné nedostatky je třeba napravovat. Na druhou stranu, přestože existuje velké množství organizací zabývajících se lidskými právy, které se angažují v činnostech zaměřených na právní povědomí a zaměřují se na znevýhodněné skupiny, jejich vliv je často omezen nekoordinovaným úsilím, rozptýleností a neudržitelnými programy. Následující body by mohly mít praktický význam:

- Podporovat komunikační politiky a mechanismy šíření právních informací. Komunikační strategie by měly odpovídat potřebám a nárokům lidí s mentálním postižením. Měly by tedy zahrnovat zaměstnávání právních pomocníků (paralegals), předkládání informací v snadno pochopitelné formě i aktivní šíření znalostí mezi lidmi, kteří čelí značným tělesným, mentálním nebo ekonomickým bariérám.

Osvědčený postup

Ve Španělsku provádějí CERMI (Komise zástupců postižených osob), ONCE (Národní organizace slepých) a Právní rada společné kroky, které mají lidem s postižením pomoci k přístupu ke spravedlnosti.

- Podporovaly "Listinu občanských práv" před soudní správou.
- Podporovaly dostupnost a odstraňování překážek v hlavní kanceláři Generální rady španělského práva (CGAE).
- V rámci „Služby svobodné justice“ propagovaly poradenské a orientační služby lidem s postižením.
- Tyto tři instituce spolupracují s právními fakultami na univerzitách v oblasti potřeb právníků s postižením.
- Dosáhly přistoupení Generální rady španělského práva (CGAE) k madridské deklaraci o lidech s postižením a jejímu kompromisu v otázce plnění právní kvóty vztahující se k zaměstnávání lidí s postižením nebo k alternativním opatřením.

- Přijmout orientaci na základě požadavků a zaměřit se na potřeby znevýhodněných skupin tak, aby to odpovídalo jejich zvláštním problémům. Znalosti o zvláštních právních předpisech a nařízeních (například antidiskriminační legislativa), mohou mít praktičtější význam ve srovnání se všeobecnými znalostmi o mezinárodních normách nebo ústavních zásadách. Mezi oblíbené způsoby vzdělávání, které si asi zaslouží podporu, patří zejména: rozhlasové a televizní vysílání, pouliční divadlo, informační

bružury a letáky o tom, jaké první právní kroky mají učinit ti, kdo si si nemohou dovolit zjednat advokáta, stánky a centra zprostředkující právní informace a webové stránky.

- Zapojit neprávnické do plánování a zprostředkovávání programů obecného vzdělávání. Zkušenosti potvrzují, že sociální pracovníci, organizátoři, učitelé, církevní představitelé a jiní občané s neprávnickými znalostmi, mohou ve značné míře přispívat k veřejnému povědomí o právu a jiných právních prostředcích nápravy, na něž mají nárok.

Právní pomoc

Právní povědomí může postiženým lidem pomoci pochopit, že mají svá práva, jako je například ochrana před diskriminací v povolání a zaměstnání. Prostředky nápravy porušování těchto práv často vyžadují zásah advokátů. Avšak výdaje spojené se službami právního poradenství mají nezřídka za následek, že ty, kdo si je nemohou dovolit, odrazují od hledání spravedlivé nápravy. Právní pomoc a podpora mohou narazit na tyto překážky.

Návrhy vládní právní pomoci zahrnují různé formy finanční a sociální podpory, jako je například osvobození od soudních poplatků a sociální služby poskytované obětem a svědkům. Vlády se mohou rovněž aktivně zapojit, jestliže mají možnost poskytovat právní pomoc chudým prostřednictvím provádění právní pomoci nebo mediační služby (t.j. bezplatné pověření veřejných ochránců a jiných právních poradců.

Systémy nevládní právní pomoci mohou zabezpečovat doplňkové služby prostřednictvím bezplatných právních zástupců, právních klinik a alternativních právních předpisů a skupin zabývajících se právem a veřejnými zájmy. Nevládní služby nejsou náhradou za odpovědnost státu, který má zabezpečit právní pomoc, ačkoli jsou klíčovým zdrojem pomoci chudým a znevýhodněným, zvláště tam, kde místní vlády nemají dostatečné kapacity pro splnění svých závazků.

Nevládní aktivity mohou rovněž přispívat ke zlepšení celkové kvality profesionálního vzdělávání a k rozšíření služeb pro chudé. Strategie mohou zahrnovat ustanovení instituce sociální činnosti pro absolventy práv a penzionované odborníky a zakládání univerzitních právních klinik.

Systémy právní pomoci mohou využívat služeb dobrovolníků a právních pomocníků a stávajících struktur na místní úrovni k tomu, aby se rozšířil přístup ke službám a jejich kvalita. Chudí lidé často vyžadují radu a pomoc, která by vedla k mimosoudnímu projednávání včetně mechanismů alternativního řešení sporů a dalších neformálních způsobů vyrovnání. Rovněž mohou chtít poradit, zda potřebují právní zastupování, a kde by mohli nalézt bezplatné právní zástupce. Právní pomocníci nebo dobrovolníci speciálně školení v poskytování právní pomoci znevýhodněným skupinám, mohou takovou pomoc zabezpečit.

Rozhodnutí soudu a zprostředkování

Rozhodnutí soudu a zprostředkování zahrnují proces stanovení nejvhodnějšího typu nápravy, nebo kompenzace. Mechanismy soudního rozhodování zahrnují soudní a kvasisoudní postupy.

Pro lidi s mentálním postižením jsou tyto postupy jedním z nejdůležitějších mechanismů přístupu k právům a spravedlnosti. Řízení soudního rozhodování a zprostředkování

nemusí být nezbytně zdlouhavé a složité právní postupy a obecně bývají méně nákladné. Jejich neformálnější podoba je činí pro mentálně postižené lidi přístupnějšími.

V reformě právního sektoru existuje obecná tendence zaměřit se převážně na programy, které podporují formální právní mechanismy a především postupy soudního rozhodnutí soudní cestou. Z hlediska vlády je tato snaha pochopitelná. Nicméně pokud jde o přístup ke spravedlnosti, pak je potřebné, aby byly na formální i neformální právní mechanismy uplatňovány běžné parametry posuzování.

Ke kvasisoudním a nesoudním možnostem patří též národní instituce na ochranu lidských práv (NHRI) a alternativní mechanismy řešení sporů. V zásadě existují dva typy těchto institucí: komise pro lidská práva a antidiskriminační komise a kancelář obhájce práv. NHRI jsou obecně vzato nevládní organizace, které mohou chudým a znevýhodněným lidem pomáhat k dosažení prostředků nápravy, které by pro ně jinak byly stěží dosažitelné. Činnost NHRI může také přispívat k předcházení budoucím problémům, zatímco její hlavní úloha spočívá ve sledování, případně v tvorbě dlouhodobých, udržitelných mechanismů, jako je vzdělávání veřejnosti v otázce lidských práv.

Osvědčený postup

Při všech soudních jednáních občanského práva by mělo existovat jako nezbytný předpoklad smířčí řízení určené lidem s mentálním postižením. Pouze když nepovede k výsledkům, mělo by dojít k soudnímu projednávání. Měla by se aktivně podporovat účast orgánů hájících oprávněné zájmy (organizace postižených nebo jiné zastupitelské organizace) ve všech kategoriích soudních jednání spolu s postiženými lidmi a jejich rodinami.

Osobní podpora

V souladu se zvláštním opatřením o přístupu ke spravedlnosti obsaženým v návrhu úmluvy OSN o právech postižených osob, je každý členský stát povinen přijmout účinná a přiměřená opatření k zabezpečení přístupu mentálně postižených lidí k soudnímu řízení. Také se musí snažit odstraňovat všechny fyzické, sociální, informační, komunikační, jazykové a jiné překážky, aby bylo umožněno účinné uplatňování práv a účast mentálně postižených lidí na všech úředních řízeních.

Aby byly všem znevýhodněným lidem zaručeny rovné příležitosti, měla by být stanovena doplňková podpora (osobní služby), jako například přítomnost podporující osoby, která může usnadnit komunikaci, informace a orientaci mentálně postiženého člověka při veškerých řízeních souvisejících s přístupem ke spravedlnosti.

2.5 Lidé s mentálním postižením v systému trestního práva

Projekt „Spravedlnost, práva a začlenění lidí s mentálním postižením“ upozornil na zvláštní problémy, kterým lidé s mentálním postižením čelí, když přijdou do styku se systémem trestního práva. Jejich snížená gramotnost a intelektové schopnosti vedou v mnoha evropských zemích k tomu, že se větší počet mentálně postižených lidí ocitá v běžných věznicích.

Řízení před soudním jednáním

V případech, kdy je člověk s mentálním postižením zapojen do soudního procesu a obviněn z trestného činu, stává se často, že ani policisté ani soudní úředníci neberou v úvahu, že se jedná o člověka s mentálním postižením. Z toho důvodu, kromě školení zaměřených na mentální postižení a zvyšování vnímavosti pracovníků k problémům těchto lidí po celou dobu jejich práce ve státní službě, mohou být u souzených lidí v případě potřeby na místě znalecké posudky včetně posudku psychologa. Pokud existují v kterémkoli okamžiku soudního řízení oprávněné pochybnosti o způsobilosti obžalovaného, navrhuje se hodnocení psychologa s odborným posudkem týkajícím se mentálního postižení.

Pokud je člověk s mentálním postižením obětí trestného činu, pak je velice důležité, aby se při každém následujícím řízení (výslech, první líčení, přímá konfrontace s agresorem atd.) braly v úvahu jeho specifické potřeby. V případě potřeby by se advokáti měli ujistit, že si soudci a porota uvědomují, že nonverbální chování mentálně postiženého obžalovaného, jako je strnulý pohled, pospávání či úsměv, nemusí být nutně projevem nedostatečné úcty.

Postup reformy soudnictví velice často není doprovázen **policejní reformou**. Policie však hraje základní úlohu v zabezpečování přístupu ke spravedlnosti, obzvláště pokud se jedná o první kontakt se systémem trestního práva. Chování policie může být ovlivněno špatným vyšetřováním a právními schopnostmi, špatným přehledem, korupcí a obecně rozšířenou kulturou násilí.

Ke strategiím, které mohou zlepšit výkony policie, může patřit posilování způsobilosti k vyšetřování, institucionální struktury kontroly, úroveň školení a zlepšování vztahů mezi veřejností a policií. Školení příslušníků policie v oblasti rozpoznávání případů diskriminace a chápání potřeb a způsobilosti lidí s mentálním postižením přispěje k předcházení situacím, v nichž dochází k diskriminaci.

Obžalovaní s mentálním postižením jsou často zastupováni neodpovídajícím způsobem, neboť soudní úředníci tomuto postižení nerozumějí, nebo nebyly vykonány vhodné kroky, které by vedly k pochopení schopností a omezení člověka s mentálním postižením. Obžalovaní s mentálním postižením jsou často vyslýcháni bez dostatečného posouzení jejich způsobilosti soud zvládnout.

Soudy by měly učinit vhodná opatření k tomu, aby se předešlo diskriminaci a byla umožněna efektivní účast na soudních řízeních. Obzvláště soudní úředníci by měli v nutných případech při postupech, metodách a řízeních činit rozumná opatření, aby se zabránilo diskriminaci vyplývající z postižení, což by zásadně nezměnilo povahu projednávání. Dalo by se doporučit opatření spočívající v tom, že by se zajistila koordinace se specialisty v oblasti mentálního postižení, což by mohlo sloužit jako podpora a poradenství mentálně postiženému, jeho rodině i zaměstnancům soudu.

Pokud je potřebná přítomnost odborníků, doporučuje se využít služeb lidí s profesionálním vzděláním a zkušenostmi v oblasti mentálního postižení, i se zkušeností se soudem. Soudci by měli zvážit jmenování advokáta, který by mentálně postiženého člověka zastupoval a který má zkušenosti s obhajobou a s případy postižených lidí.

Řízení během soudního jednání

V soudní síni člověk s mentálním postižením, ať již je pachatelem, nebo obětí trestného činu:

- nemusí být schopen stanout před soudem, protože může mít problém pochopit soudní řízení, obvinění, případně není schopen spolupracovat se svým advokátem;
- nemusí být schopen se přiznat, protože může být během vyšetřování velice náchylný k tlaku, nemusí být schopen podat přesné a hodnověrné přiznání a někdy se může horlivě snažit zavděčit soudcům tím, že se přizná;
- nemusí být schopen přiznat vinu, neboť nerozumí právním termínům, nemusí být schopen chápat důsledky svého jednání, je zmaten v otázce odpovědnosti, případně přiznává vinu, aniž ví proč, a to i tehdy, je-li nevinný.

Jestliže výše uvedené možnosti nejsou brány v úvahu, můžeme se docela snadno setkat s diskriminací. Aby se vyhnuli nespravedlivému rozsudku, měli by mít soudní úředníci na paměti následující opatření:

- Užívání jednoduchých výrazů, které neobsahují složité termíny;
- Pokud je to nutné, je třeba věnovat čas podávání informací, dotazům a v případě potřeby otázky opakovat, během vyšetřování i během soudního projednávání;
- Během výslechu člověka s mentálním postižením vždy používat nezavádějící otázky a ptát se ho přímo, neagresivním způsobem.
- Je třeba počítat s tím, že na to, aby mentálně postižený člověk pochopil, o čem se u soudu jedná, je zapotřebí dostatek času. Advokát člověka s mentálním postižením například může potřebovat více času na to, aby mohl pečlivě vysvětlit, co soudce říká.
- Aby měl advokát mentálně postiženého člověka jistotu, že jeho klient rozumí soudnímu řízení, měl by využít pomoci dalšího člověka (příbuzného, přítele nebo odborníka, který může lépe znát jeho komunikační schopnosti).
- Během výpovědi by měl mít člověk s mentálním postižením možnost emoční podpory ze strany poradců, členů rodiny nebo jiných osob, kteří by mu měli být fyzicky nablízku, aby mu pomohli překonat úzkost.
- Přijmout opatření nezbytná k tomu, aby člověk s mentálním postižením, který je obětí trestného činu, mohl vypovídat, aniž by byl přímo konfrontován s agresorem, například formou videokonference nebo prostřednictvím výpovědi v nepřítomnosti agresora.
- Při vynášení rozhodnutí by soudcové v případě mentálního postižení měli pokaždé zvolit co nejméně restriktivní prostředí. Programy místní pomoci pro pachatele s mentálním postižením mohou být například vhodnější, než nápravné zařízení nebo uvěznění. Soudy by měly při rozhodování o případu zvážit použití alternativ k uvěznění, jako je například probace a další rozmanité formy společensky založených programů. Mezi alternativy odsouzení mohou patřit rovněž veřejně prospěšné práce, bydlení s poručníkem, speciální vzdělávací střediska a podobně.

Řízení po soudním jednání

Jestliže je soudní řízení ukončeno a je vyneseno soudní rozhodnutí, pak je v případě lidí, kteří se dopustili trestného činu, potřeba brát v úvahu, že by jejich mentální postižení mělo být zohledněno i během výkonu trestu (pokud je součástí rozhodnutí odnětí svobody).

V takových případech se doporučuje, aby organizace, které se zabývají postižením, začlenily do své práce také intervenční programy pro mentálně postižené lidi ve výkonu trestu. Tato opatření by vyžadovala úzkou spolupráci se zaměstnanci nápravných zařízení.

Pokud jde o reformní postupy v soudnictví, nápravná zařízení často zůstávají stranou. Přesto systém vězeňství často trpí důsledky problémů, které mají svůj původ v jiných oblastech systému soudnictví, příkladem mohou být soudní průtahy a zbytečné věznění. Systém vězeňství však má pro většinu vlád malou prioritu. V důsledku toho bývají vězni ubytováni ve špatných podmínkách. Ke strategiím vedoucím ke zlepšení penitenciárního systému může patřit zlepšení podmínek zadržení, posílení neformální justice na místní úrovni, školení manažerů věznic o zlepšování technických a lidských práv, zlepšení transparentnosti vězeňského systému jakožto prostředku ochrany uvězněných a sociálně konstruktivní opatření, která účinně napomohou společenské reintegraci pachatelů.

V případě, že soudní proces nepřihlížel k mentálnímu postižení odsouzeného nebo nebylo během řízení rozpoznáno, mělo by se použít soudních mechanismů, které by dovolily přehodnocení trestu. V mnoha případech vede sociální vyloučení a extrémní chudoba k tomu, že mentální postižení není přiměřeně diagnostikováno, což znamená, že se mnoho lidí může nacházet ve výkonu trestu, aniž by byla brána na zřetel jejich situace, což vede k diskriminaci, které je třeba se vyhnout.

Případová studie: Lidé s mentálním postižením v penitenciárním systému Španělska

Projektový partner FEAPS, Confederación Española de Organizaciones a favor de Personas con Retraso Mental, vyvinul souhrnný program sociální integrace a nápravných činností pro vězně a bývalé vězně s mentálním postižením (Social Integration and Rehabilitative Activities Programme for Prisoners and ex-Prisoners with intellectual disabilities). Tento program byl zahájen v roce 1995. Vznikl v důsledku návštěvy věznic v Leónu. Během této návštěvy bylo shledáno nepatřičné zacházení s mentálně postiženými osobami ve výkonu trestu odnětí svobody. Potvrdila se potřeba programu, který by zajistil nápravu těchto vězňů s cílem dosáhnout jejich reintegrace do společnosti po propuštění z vězení nebo po odpykání trestu.

V rámci tohoto programu byly identifikovány tři klíčové oblasti:

1. Studium a výzkum: zaměřené na pochopení skutečného stavu a potřeb lidí s mentálním postižením v prostředí věznic.
2. Aktivity: zaměřené na zlepšení situace lidí s mentálním postižením, kteří si ve vězení odpykávají trest, aktivity zaměřené na prevenci a získávání většího počtu nápravných rozsudků i na zlepšování následného sledování propuštěných vězňů.
3. Síť center a služeb: zaměřená na výkon trestu nebo preventivních opatření u lidí s mentálním postižením, ať již ve vězení nebo v jiném nápravném prostředí.

Tento program je orientován na lidi s mentálním postižením, jejichž postižení je úředně uznáno a kteří mají odpovídající osvědčení o zdravotním postižení a právě se nacházejí v některé z následujících situací:

- Lidé v situaci kriminálního ohrožení, kteří spáchali protispolečenské činy, případně žijí v rodině či prostředí, v němž se porušují zákony, nebo k tomu je blízko.

- Lidé podléhající trestnému režimu nápravného zařízení, kteří spáchali trestný čin a jsou v jedné z těchto situací: čekají na soud, jsou v ochranné vazbě, jsou podmíněně odsouzeni za použití bezpečnostních opatření, jsou ve vězení nebo v probaci.
- Bývalí vězni, kteří byli propuštěni.

Je třeba zdůraznit, že mentální postižení samo o sobě nutně nevede k trestnému jednání. Nicméně v populaci jako takové je celá řada faktorů jako například chudoba, sociální izolace, vyloučení, rodinná situace, nestrukturované prostředí a nedostatek citu, které společně s náchylností mentálně postiženého člověka přispívají ke zvýšení rizika páchaní trestné činnosti.

Je důležité si uvědomit, že tato skupina má společné typické znaky a společné rysy vězňů; k tomu se ještě připojuje mentální postižení, které implikuje ještě větší bezbrannost tváří v tvář požadavkům každodenního života a přežití v extrémě problematickém prostředí.

Činnosti prosazované v tomto programu jsou rozrůzněné podle toho, zda se trest uskutečňuje ve vězení, nebo mimo ně.

Činnosti uvnitř vězení

- **Odhalování nových případů:** Technický personál věznic může upozornit na vězně, kteří pravděpodobně mají mentální postižení. Pracovníci týmu pak provedou hodnocení za pomoci klinických pohovorů, psychologických testů a zvážení klinického pozadí. Pokud se mentální postižení prokáže, navrhne se program individuálního zásahu.
- **Oficiální potvrzení diagnózy:** Vystavení osvědčení o zdravotním postižení.
- **Individuální plány rehabilitace a léčby:** Zahrnují oblasti osobního života, rodiny, sociálních vztahů a práce. Tyto plány je třeba přizpůsobit prostředí vězení v těchto aspektech:
 - a) Adaptace na vězeňské prostředí: dosažení přiměřeného umístění a vztahů v rámci vězení
 - b) Příprava na propuštění a reintegraci: rehabilitace (zdravotní, odborná příprava, příprava na práci, psychologická péče) a reintegrace (rodinná, sociální) po uvážení prostředků a sociálních služeb.
- **Pracovní programy a sociální nebo pracovní reintegrace:** Do seminářů, tříd atd. i do aktivit ve věznicích zařazení programů, které jsou považovány za přiměřené. Edukační programy.
- **Další sledování a soustředování potřeb a požadavků uvězněných.**
- **Volnočasové aktivity a terapeutické vycházky:** Podporovat nové, zdravé, obohacující alternativy užívání toxických látek. Hlavní myšlenkou je vytvářet vztah mentálně postižených lidí s normálním sociálním prostředím, posilovat osobní autonomii, povzbuzovat a upevňovat sociální schopnosti naučené v odpovídajícím individuálním programu a, v určitých případech, usnadnit vztahy s jejich rodinami.

Činnosti mimo vězení

- **Odhalování potřeb, požadavků a nových případů.** Individuální posouzení a vypracování osobních pracovních plánů.
- **Sociální a pracovní reintegrační programy:** Začlenění do programů integrace odborného výcviku a pracovní činnosti s podporou v běžných podnicích a jiných službách.
- **Sledování a hodnocení uživatelů.**
- **Přemístění bývalých vězňů a podmíněčně odsouzených:** Pokud byl člověk podmíněně odsouzen, stanoví soudní rozhodnutí výkon trestu v alternativním středisku, nebo se bývalému vězni dostane klinické léčby. Technický personál věznic dotyčného člověka přemístí podle situace do pracovního střediska, volnočasového střediska, pobytového zařízení apod..
- **Hledání a podpora alternativ k uvěznění** prostřednictvím sítě alternativních prostředků.
- **Sociální posouzení:** Sociální intervence do rodin a prostředí, ve kterém se tito lidé nacházejí.
- **Vyřizování dokladů:** Vyřizování dokladů, jako je například vnitrostátní průkaz totožnosti, příprava multidisciplinárních posudků potřebných k získání osvědčení o zdravotním postižení, osvědčení o registraci v místním registru obyvatel, vyřizování důchodů atd.
- **Právní posouzení, revize případů.** Hlavním cílem je nabídnout právní podporu dané skupině. Tyto kroky se budou konat v rámci věznice (studium a posouzení uživatelů programu, včetně trestních, procesních a vězeňských informací, revize rozsudků, posuzování a informace, psaní posudků atd.), v rámci právního prostředí (příprava soudních prohlášení/předvolání, zahájení řízení o nezpůsobilosti), a v jiných oblastech (například péče o rodiny a jejich posuzování).
- **Preventivní činnosti:** Předchozí opatření směřující k vynesení rozsudků a trestů k dosažení vyššího stupně nápravy a citlivějšího přístupu. Pokračování programu pro bývalé vězně, jehož cílem je zabránit recidivě.
- **Osvětová a propagační činnost** vytváření letáků, výroční dny sdružení, pravidelné publikování článků, kontakty s profesionálními sdruženími soudců, právníků a státních zástupců, šíření programu v médiích, organizování seminářů, kongresů a odborných konferencí atd. a účast na nich.
- **Výcvikové programy:** Pořádání kursů a výcvikových seminářů pro účastníky programů a pro profesionály pracující se skupinou.

2.6 Závěry

Podrobné diskuse s členskými sdruženími Inclusion Europe i další výzkum prováděný v rámci tohoto projektu ukázaly, že lidé s mentálním postižením mají obtíže v přístupu k právům a spravedlnosti ve všech členských státech EU i v přistupujících zemích, stejně jako v jiných členských státech Rady Evropy. Rovný přístup k právům a spravedlnosti je nesmírně důležitý pro zmírňování chudoby a sociálního vyloučení a pro posilování demokratické vlády.

Protože mají omezený přístup ke svým právům, mentálně postiženým lidem často chybí možnosti účinně bojovat proti svému vyloučení ze společnosti. Právní a správní reformy, jejichž cílem je vyjít vstříc znevýhodněným občanům, by tudíž vedly k posilování lidí v jejich snaze hájit vlastní práva. Po staletích sociálního vyloučení mentálně postižení lidé stále častěji požadují svá práva a v případě potřeby využívání právního systému. Vlády a Evropská unie mají povinnost tento proces podporovat, a to skrze zajištění přístupu k právům a spravedlnosti pro všechny své občany bez výjimky.

V této publikaci bylo ukázáno, jak základní zásady sebeurčení, obecného přístupu a rovného občanství mohou být vodítkem těchto snah o přístup k právům a spravedlnosti pro lidi s mentálním postižením. Nejdůležitější na těchto snahách je vypracování souhrnné a koordinované strategie spolu s jasnými normami a ukazateli, jejichž cílem je obsáhnout všechny úrovně veřejné správy a justice. Cílem všech úrovní vlády musí být zajištění a posílení nediskriminace všech občanů.

V případě lidí s mentálním postižením se nejdůležitější požadavek týká právního povědomí, pokud jde o přístup k informacím o právech a povinnostech i o osobní podporu při správních a soudních řízeních. Potřebují tuto pomoc bezpodmínečně a aniž by museli zvláštním způsobem žádat. Lidé s mentálním postižením rovněž potřebují přístup k rozhodnutí soudu a zprostředkování, které mohou být mnohem lépe řízeny, aby vycházely vstříc zvláštním potřebám této skupiny občanů.

Nejvážnější důsledek omezeného přístupu ke spravedlnosti je třeba spatřovat v tom, že ve většině evropských zemí si značný počet lidí s mentálním postižením zřejmě odpykává trest v běžných věznicích. To svědčí o tom, že justice nevzala patřičně v úvahu jejich práva a mentální omezení, a je nejdůležitějším argumentem pro lepší dostupnost a nutnou podporu.

Pro evropské občany s mentálním postižením se musí stát realitou zásady přístupu k právům a spravedlnosti zakotvené v Evropské úmluvě o lidských právech a ve Všeobecné deklaraci lidských práv.

Příloha

Bibliografie

- BAG Hilfe für Behinderte (Ed.): *Die Rechte behinderter Menschen und ihrer Angehörigen*, 32. Auflage 2004
- Balch Hurme, Sally: *Current Trends in Guardianship Reform*, 7 MD. J. CONTEMP. LEGAL ISSUES 143,145 (1995)
- Betreuungsrechtliche Praxis - BtPrax - Zeitschrift für soziale Arbeit, gutachtliche Tätigkeit und Rechtsanwendung in der Betreuung*
- Blankman, K.: *Curatele voor personen met een geestelijke stoornis en bescherming op maat*, Tjeenk Willink, 1994.
- Blankman, K.: *Guardianship Models in the Netherlands and Western Europe*, International Journal of Law and Psychiatry, 1997, 1
- Blankman, K.: *Mentorschap ten behoeve van meerderjarigen*, Tijdschrift voor Gezondheidsrecht 1992, 8.
- Booker, Betty: *Prime Living: A Last Resort Nobody Wants to be a Ward, and Few Want to Assume Guardianship Duties*, RICHMOND-TIMES DISPATCH, Aug. 21, 1995
- Bundesministerium der Justiz, Referat Öffentlichkeitsarbeit, D-11015 Berlin, Germany: *Betreuungsrecht - mit ausführlichen Informationen zur Vorsorgevollmacht*, 15. Auflage 2005
- de Boer, J.: *Personen- en Familierecht*, Asser-serie, Kluwer
- Dworkin, Gerald: *Paternalism, Morality and the Law*, 1971
- Federatie van Ouderverenigingen, *Rechtsbescherming en wettelijke vertegenwoordiging*, 2003
- Frolic, Lawrence A.: *Plenary Guardianship: An Analysis, A Critique and A Proposal For Reform*, 1981
- Gordon, Robert M.: *Adult Guardianship Law in Canada*, 1992
- Gottlich, Vicky: *The Role of the Attorney for the Defendant in Adult Guardianship Cases: An Advocate's Perspective*, 7 MD.J. CONTEMP. LEGAL ISSUES 191, 1995-1996
- Jansen, I.: *Beschermingsbewind*, VUGA, 1983.
- Jürgens, Andreas: *Betreuungsrecht, Kommentar*, 3. Auflage 2005
- Lachwitz, Schellhorn, Welti: *SGB IX - Rehabilitation*, 2. Auflage 2005.
- Mount, Beeman & Ducharme, *What Are We Learning About Circles of Support?*, 1988
- Patrucco Barnes, Alison: *Beyond Guardianship Reform: A Reevaluation of Autonomy and Beneficence for a System of Principled Decision-Making in Long Term Care*, 1992
- Raack/Thar: *Leitfaden Betreuungsrecht - für Betreuer, Angehörige, Betroffene, Ärzte und Pfleger*, 4. Auflage 2005
- Rein, Jan E.: *Preserving Dignity and Self-Determination of the Elderly in the Face of Competing Interests and Grim Alternatives: A Proposal for Statutory Refocus and Reform*, 60 GEO. WASH. L. REV. 1818, 1992

Příslušné webové stránky

- <http://www.coe.int/>
Webová stránka Rady Evropy
- <http://www.echr.coe.int>
Webová stránka Evropského soudu pro lidská práva
- <http://bailii.org>
Webová stránka britského a irského institutu pro právní informace.
- <http://www.curia.eu.int>
Webová stránka Evropského soudního dvora
- <http://www.interights.otg>
Webová stránka mezinárodního střediska pro právní ochranu lidských práv (International Centre for the legal protection of Human Rights)
- <http://drc-gb.org>
The website of the Disability Rights Commission
- <http://www.lawreform.ir>
Webová stránka irské komise pro právní reformu (Law Reform Commission of Ireland)
- <http://www.un.org/esa/socdev/enable/index.html>
Webová stránka Organizace spojených národů o postižených
- <http://www.vgt-ev.de>
Webová stránka národní neziskové organizace pro diskusi a rozvoj zákona o opatrovnictví (Betreuungsrecht)
- <http://www.betreuung-mit-zukunft.de>
Webová stránka s velkým množstvím materiálu z oblasti „Betreuungsrecht“
- <http://www.betreuerlexikon.de>
Webová stránka online encyklopedie věnované tématu „Betreuungsrecht“
- <http://www.bmj.bund.de>
Webová stránka německého spolkového ministerstva spravedlnosti s odkazy na všechny německé zákony
- <http://www.dzieci.org.pl/index.php>
Polská webová stránka o postižených dětech
- <http://www.bardziejkochani.pl/>
Polská webová stránka sdružení rodičů dětí s Downovým syndromem
- <http://www.rpd.es>
Španělská webová stránka královské komise pro postižení – Ministerstvo práce a sociálních věcí (Real Patronato sobre Discapacidad)
- <http://imsersodiscapacidad.usal.es>
Španělská webová stránka Observatorio de la Discapacidad (ODC) IMSERSO
- <http://www.siiis.net>
Španělská webová stránka střediska pro dokumentování a studia zřízeného nadací Eguía Careaga (SIIS.Centro de Documentación y Estudios)
- <http://www.cermi.es>
Webová stránka španělské národní rady zástupců postižených osob (Comité Español de Representantes de Personas con Discapacidad)
- <http://www.discapnet.es>
Webová stránka nadace ONCE - Fondo Europeo de Desarrollo Regional
- <http://www.rechtspraak.nl>
Webová stránka o právním systému v Nizozemsku

Kontaktní adresy zúčastněných organizací

Belgie

- Inclusion Europe
Geert Freyhoff
Galeries de la Toison d'Or
29 Chaussée d'Ixelles #392/32
B-1050 Brussels
Website: www.inclusion-europe.org

Německo

- Bundesvereinigung Lebenshilfe für Menschen mit geistiger Behinderung
Ulrich Hellmann
Raiffeisenstr. 18
D-35043 Marburg
Website: www.lebenshilfe.de
- Lehrstuhl für Bürgerliches Recht, Zivilprozessrecht und Rechtsvergleichung
Universität Göttingen
Prof. Dr. Volker Lipp
Platz der Göttinger Sieben 6
D-37073 Göttingen
Website: www.jura.uni-goettingen.de/lipp/

Francie

- Union Nationale des Associations de Parents et Amis de Personnes Handicapées Mentales (UNAPEI)
Aymeric Audiau
F-75876 Paris Cedex 18
Website: www.unapei.org
- Conseil Départemental de l'Aide Juridique de Paris
Annie Cibille
4, Boulevard du Palais
F-75001 Paris
Website: www.mmj.fr

Španělsko

- Confederación Española de Organizaciones en favor de las Personas con Discapacidad Intelectual (FEAPS)
María Teresa Casado Serrate
General Peron 32 1 A
E-28020 Madrid
Website: www.feaps.org

- Departamento de Trabajo Social y Servicios Sociales. Universidad de Alicante, España
 Profa. TEU Clarisa Ramos Feijóo
 Profa. CEU María Asunción Martínez Román
 Edificio de Ciencias Sociales - Ap. 99
 Departamento de Trabajo Social y Servicios Sociales
 Campus de San Vicente del Raspeig
 E-03080 Alicante
 Website: www.ua.es

Polsko

- Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym (Polish Association for Persons with Mental Handicap)
 Jaroslaw Kaminski
 Glogowa 2b
 PL-02-639 Warszawa
 Website: www.psouu.pl
- Biuro Rzecznika praw Obywatelskich (Office of the Commissioner for Civil Rights Protection)
 Michal Kubalski
 Aleja Solidarnosci 77
 PL-00-090 Warszawa
 Website: www.brpo.gov.pl

Česká republika

- Sdružení pro pomoc mentálně postiženým (Inclusion Czech Republic)
 Ivo Vykydal, Jan Šiška
 Karlinské nám. 12
 CZ-186 03 Praha 8
 Website: www.spmPCR.cz

Nizozemí

- Federatie van Ouderverenigingen (FvO)
 Pauline de Graaf
 P.O. Box 85276
 NL-3508 AG Utrecht
 Website: www.fvo.nl

Irsko

- The National Association for People with Mental Handicap of Ireland (NAMHI)
 Deirdre Frances Carroll
 Fitzwilliam Place 5
 IRL-Dublin 2
 Website www.namhi.ie

Inclusion Europe

Evropská asociace lidí s mentálním postižením a jejich rodinných příslušníků.

Inclusion Europe je nezisková organizace. Bojujeme za práva a zájmy lidí s mentálním postižením a jejich rodinných příslušníků. Naši členové jsou národní organizace ze 34 různých států.

Lidé s mentálním postižením jsou občané své krajiny. Mají to samé právo být začleněni do společnosti, bez ohledu na jejich postižení. Chtějí práva, ne laskavost.

Lidé s mentálním postižením mají mnohá nadání a talenty. Mají také speciální potřeby. Potřebují mít možnost volby mezi službami, které reagují na jejich potřeby.

Inclusion Europe se zaměřuje na tři hlavní oblasti:

- Lidská práva lidí s mentálním postižením
- Začlenění do společnosti
- Boj s diskriminací

Inclusion Europe koordinuje práci v mnoha členských zemích, včetně projektů, konferencí, pracovních skupin a výměnných schůzí. Reaguje na Evropské politické návrhy a zabezpečuje informace ohledně potřeb lidí s mentálním postižením. Inclusion Europe informuje Evropskou Komisi a členy Evropského Parlamentu v oblasti mentálního postižení.

Tato publikace byla vytvořena v rámci Evropského projektu: "Spravedlivost, právo a začlenění lidí s mentálním postižením". Je k dispozici v angličtině, češtině, francouzštině, němčině, nizozemštině, polštině a španělštině. Všichni členové Inclusion Europe a hlavně následující partneři přispěli k úspěchu projektu:

- Union Nationale des Associations de Parents et Amis de Personnes Handicapées Mentales (UNAPEI), Francie
- Conseil Départemental de l'Aide Juridique de Paris, Francie
- Bundesvereinigung Lebenshilfe für Menschen mit geistiger Behinderung, Německo
- Federatie van Ouderverenigingen (FvO), Nizozemí
- Polskie Stowarzyszenie na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Polsko
- Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Polsko
- Confederación Española de Organizaciones en favor de las Personas con Discapacidad Intelectual (FEAPS), Španělsko
- Sdružení pro pomoc mentálně postiženým, Česká republika
- Lehrstuhl für Bürgerliches Recht, Zivilprozessrecht und Rechtsvergleichung, Universität Göttingen, Německo
- Departamento de Trabajo Social y Servicios Sociales, Universidad de Alicante, Španělsko
- NAMHI, National Association for People with an Intellectual Disability, Irsko

Vzniklo s podporou Evropské komise.

Inclusion Europe

Galleries de la Toison d'Or - 29 Chaussée d'Ixelles #393/32 - B-1050 Brussels

Tel. : +32-2-502 28 15 - Fax : +32-2-502 80 10

secretariat@inclusion-europe.org - www.inclusion-europe.org

CZ

ISBN 2-87460-028-8